

HOLLOLAN KIRKKO, HOLLOLAN KUNTA

Hollolan kirkon hautausmaan sadevesiviemärikaivauksen valvonta
Kenneth Lönnqvist
Päijät-Hämeen maakuntamuseo/Lahden kaupunginmuseo

ARKISTO- JA REKISTERITIEDOT

Tutkimuskohteen nimi: Hollolan kirkko
 Tutkimuksen laatu: Hollolan kirkon hautausmaan
 sadevesiohjausjärjestelmän kaivausten valvonta
 Kohteen ajoitus: historiallinen aika (keskiaika tai sitä nuorempi)
 Kunta: Hollolan kunta
 Alue: Hollolan kirkonseutu
 Tila: Rno 1:68 (om. Hollolan seurakunta, Tiilijärventie 5 A,
 15870 Hollola)
 Peruskartta: 2134 10 Hollolan kirkonseutu (1: 20 000, Helsinki 1995)
 Koordinaatit: x = 6772 26-30, y = 2577 52-57 ja z =95-96
 Maanomistaja: Hollolan seurakunta
 Tutkimuslaitos: Lahden kaupunginmuseo
 Kaivauksenjohtaja: Kenneth Lönnqvist
 Kenttötyöaika: 26.8.-19.9. 1999
 Tutkitun alueen laajuus: 70 metriä x 50 metriä
 Tutkimuksen kustantaja ja tutkimuskustannukset: Hollolan seurakunta, 47 056 mk
 (alustava arvio)
 Kaivausalueen löydöt: KM **99068: 1-22**
 Löytöjen diariointipvm ja säilytyspaikka: 26.10.1999 Kansallismuseo
 Rakennusfragmentit: R: 1222: 1-2
 Mustavalkonegatiivit ja diapositiivit: Lahden kaupunginmuseon kuvat
 MV 123686-123780 ja DIA 31412-314511,
 RHO:n kuvat MV 124176-124194 ja DIA 43875-43894
 Aikaisemmat tutkimukset, tarkastuskäynnit ja matkakertomukset:
 J. Kronqvist 1934, P. Kärki 1964 ja M. Hiekkänen 1994
 (ks. M. Hiekkasen matkakertomukset kevättalvelta 1994.
 Kristuksenkasvojen muotoinen penkinpääty -löytö on
 julkaistu Fennoscandia archaeologica -sarjassa).
 Aikaisemmat löydöt: -
 Arkistoitu kirjeenvaihto: Hollolan kirkon ympäristön kehittämisen
 yleissuunnitelma, yleiskuva 1999-2001,
 kaivaustutkimusten aloittamiseen liittyvä kirjeenvaihto
 Museoviraston ja Lahden kaupunginmuseon välillä
 Kirjallisuusviitteet: -Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan
 historiaa. Anna-Liisa Hirviluoto, Pirkko-Liisa Lehtosalo-
 Hilander, Marja Maunuksela, Tove Riska, Antero
 Sinisalo. Toim. Heikki Mantere. Hämeenlinna 1985.
 -Hollolan kirkko kuvissa. Hollola kyrka i bilder. The
 Church of Hollola in pictures. Rafael Saartio. Helsinki
 1952.
 -Markus Hiekkänen. The Stone Churches of the
 Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification
 and Chronology. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen
 Aikakausikirja 101. Helsinki 1994.
 -Kronqvist. I. Hollolan kirkko ja sen

- rakennushistoriallinen merkitys. SM 1937.
 -Kronqvist. I. Hollolan kirkko. Haik 1938 (a).
 -Kronqvist. I. Hollolan kirkko. Haik 1938 (b).
 -Rinne J. Hollolan kirkko. Haik 1938 (a).
 -Rinne J. Vieläkin Hollolan kirkosta. Haik 1938 (b).
 -Rinne J. Edelläolevan johdosta. Haik 1938 (c).

Kaivauskertomuksen sivumäärä: 57 sivua+kuvataulut, ajoitus- ja analyysitulokset

Liitteet:

- Liite 1: karttaluettelo ja karttakopiot
 Liite 2: löytöluettelo ja piirrokset tärkeimmistä löydöistä
 Liite 3: rakennusfragmenttiluettelo
 Liite 4: •mustavalkonegatiivi- ja diapositiiviluettelo Hollolan kirkon kaivausten kuvista
 •konkordanssi mustavalkonegatiivi- ja diapositiivikuvista Hollolan kirkon kaivauksilta
 •mustavalkonegatiivi- ja diapositiiviluettelo RHO:lle talletetuista kaivauskuvista Hollolan kirkolta
 Liite 5: Hollolan seurakunta: kirkonseudun yleissuunnitelma, yleiskuva 1999-2001
 Liite 6: arkeologinen kirjeenvaihto
 Liite 7: kuvataulut
 Liite 8: ajoitus- ja analyysitulokset

Alkuperäisen kaivauskertomuksen säilytyspaikka: Lahden kaupunginmuseo, arkeologian osasto

TIIVISTELMÄ

Hollolan seurakunta toteutti kirkon hautausmaalla 26. 8. -19.9. 1999 välisenä aikana sadevesiviemäröinnin parannustöitä. Viemäröinnin kaivuutöitä valvoi arkeologi FL Kenneth Lönnqvist Lahden kaupunginmuseosta, joka myös toimi pelastuskaivauksen johtajana.

Sadevesijärjestäminen kaivaminen tapahtui koneellisesti pienoiskaivinkoneella. Kaivannon kaivaminen aloitettiin kellotapulin edustalta, josta edettiin kirkon asehuoneen edustalle ja siitä edelleen kirkon länsi- ja pohjoispuolelle. Kaivauksen aikana suoritettiin perusteellisempia arkeologisia tutkimuksia kaikkiaan viidessä eri kohtaa, kellotapulin edustalla, kellotapulin ja asehuoneen välillä, kirkon länsipäädyn edustalla ja kirkon pohjoispuolella. Merkittäviä olivat tutkimustulokset kellotapulin ja asehuoneen, kirkon länsipuolen ja kirkon pohjoispuolen kaivannoista, joista löytyi historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä.

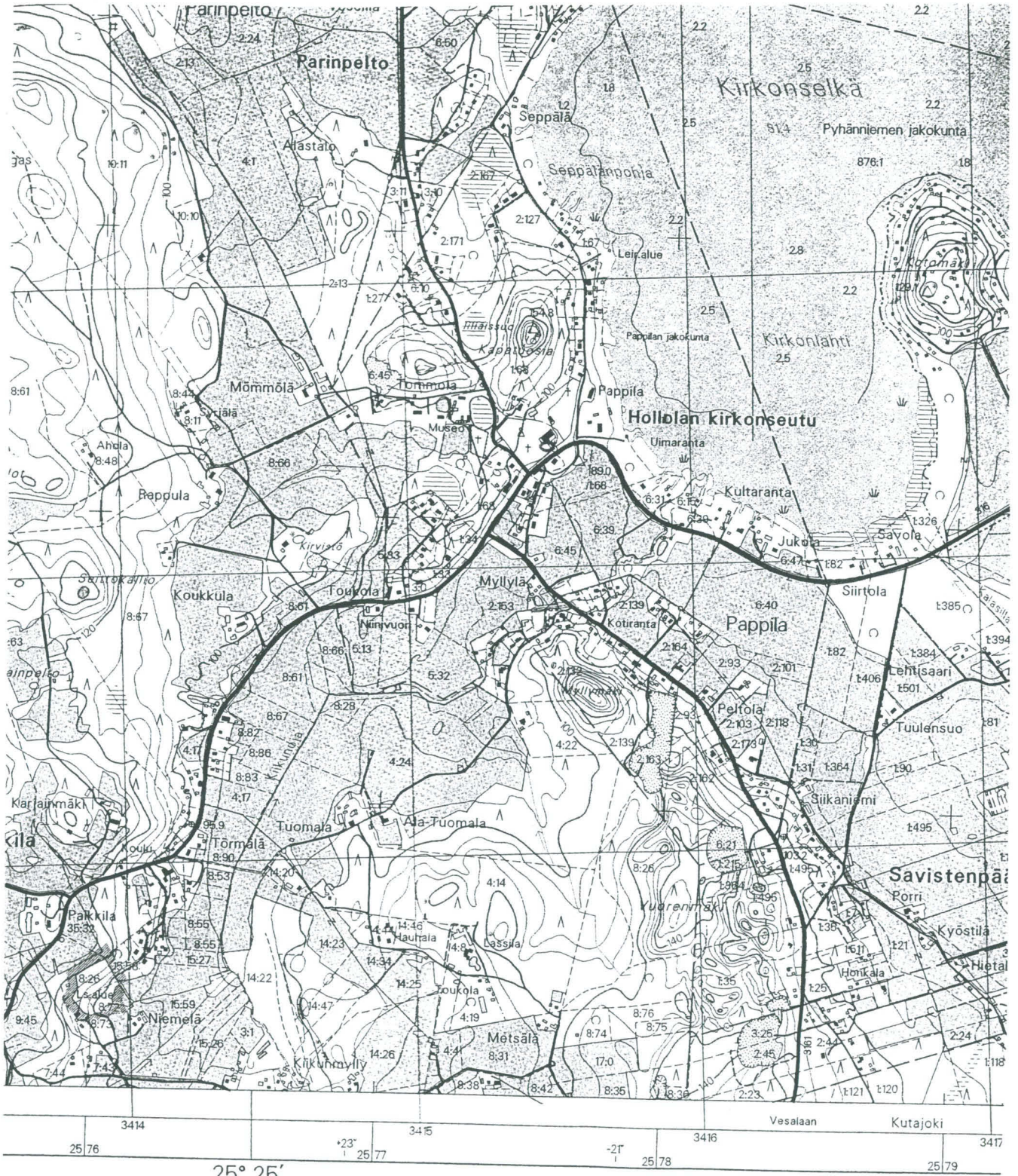
Kellotapulin kaivauksissa todettiin laaja tuhokerros nykyisen kellotapulin edustalla, jota jatkui tapulin suuntaisesti ainakin muutaman metrin pohjoiseen. Tuhokerros viittanee paikalla sijainneeseen kellotapulin edeltäjään. Edeltävän rakennuksen tarkasta koosta tai suuntauksesta ei voitu tehdä tarkkoja havaintoja.

Kirkkoa kiertävän ja keskiaikaiseksi oletetun muurin hyvinsäilyneitä jäännöksiä löytyi kolmesta kohtaa: asehuoneen edustalta, kirkon länsipuolelta ja pohjoispuolelta. Muurin nyt ensi kertaa tieteellisesti dokumentoitu ulkonäkö ja muoto vastaavat melko pitkälle siitä aiemmin esitettyjä arveluja. Asehuoneen edustalla muuri kulkee itä-länsisuuntaisesti suunnilleen oletetulla paikallaan. Läntisiltä ja pohjoisilta osiltaan se näyttäisi kuitenkin kulkevan huomattavasti lähempänä kirkkoa kun on arveltu. Kaivausten aikana ei voitu varmistua siitä, olivatko v. 1999 havaitut kiinteät historiallisen ajan muinaisjäännökset kirkon länsi- ja pohjoispuolella osa aikaisemmin havaittua muurijärjestelmää vai oliko alueella ehkä useita sisäkkäisiä kivikehiä kirkon ympärillä.

Rakenteeltaan muuri koostui säännöllisen muotoisista lohkeista, jotka oli katettu laastilla muuratuilla liuskekivillä. Rakenteella oli korkeutta noin 50-100 cm ja leveyttä noin 1-2 m. Matala korkeus viittaa siihen, että muurin päällä on luultavasti ollut puinen lisävarustus. Merkkejä varustuksen päällä mahdollisesti olleista puista havaittiin kirkon pohjoispuolella. Tästä johtuen on myös mahdollista, että muurilla olisi ollut puolustuksellistakin merkitystä. Muurin länsikulmassa asehuoneen edustalla havaittiin seinän jäänteet, joka olivat eteläseinän suuntaiset. Paikan esinelöydöt viittaavat rakennuksen käyttöön 1600-1800 -luvulla.

Asehuoneen edustalla havaittiin muurin yhteydessä myös etelään päin jatkuva kiveys, joka oli paikalla olleen rakennuksen pohja. Rakennuksen pohjan ulkomitaksi arvioitiin 5,3 x 4,7 m. Pohja näyttää olevan samanaikainen tai myöhempi kuin varsinainen muuri. Rakennustekniikaltaan kiveys oli samanlainen kuin muurin kiveys. Paikalla sijainneen rakennuksen arvellaan olleen katettu, murattu porttirakennelma, joka johti asehuoneelle ja kirkkoon päin.

PERUSKARTTAOTE

Pk-ote 2134 10 Hollolan kirkko, Mk 1: 20 000, Helsinki 1995

SISÄLLYS LIITELUETTELOINEEN

ARKISTO-JA REKISTERITIEDOT	2
TIIVISTELMÄ	4
PERUSKARTTAOTE	5
SISÄLLYS LIITELUETTELOINEEN	6
JOHDANTO	7
KOHTeen SIJAINTI, TOPOGRAFIA JA KUVAUS	8
KOHTeen JA SEN LÄHISTÖN TUTKIMUSHISTORIA	9
LÄHDEAINEISTO	10
KAIVAUKSEN TAVOITTEET, KAIVAUSMENETELMÄT JA DOKUMENTOINTI	10
ARKEOLOGISET HAVAINNOT JA MAAPERÄ	13
• ITÄINEN KAIVANTO (OSA 1, KELLOTAPULIN EDUSTALLA)	13
• ITÄINEN KAIVANTO (OSA 2, KELLOTAPULIN EDUSTALLA)	15
• KAIVANTO (OSA 3, KELLOTAPULISTA LÄNTEEN)	15
• KELLOTAPULIN JA ASEHUONEEN VÄLINEN KAIVANTO	17
• ITÄ-LÄNSI -SUUNTAINEN MUURI	18
• RAKENNUKSENPOHJAN SEINÄRAKENNELMAT	21
• TUHOKERROS	23
• KAIVAUSTEN PÄÄTTYMINEN	23
• KIRKON LÄNSIPUOLINEN KAIVANTO (OSA 1)	24
• KIRKON LÄNSIPUOLINEN KAIVANTO (OSA 2)	25
• KIRKON POHJOISPUOLINEN KAIVANTO	27
ESINELÖYDÖT	28
YHTEENVETO	29-
	31
LIITTEET:	
LIITE 1: KARTTALUETTELO JA KARTTAKOPIOT	32-41
LIITE 2: LÖYTÖLUETTELO JA PIIRROKSET TÄRKEIMMISTÄ ESINEISTÄ	42-46
LIITE 3: RAKENNUSFRAGMENTTILUETTELO	47
LIITE 4: •MUSTAVALKONEGATIIVI- JA DIAPOSITIIVILUETTELO HOLLOLAN KIRKON KAIVAUSTEN KUVISTA	48-51
•KONKORDANSSI MUSTAVALKONEGATIIVI- JA DIAPOSITIIVIKUVISTA HOLLOLAN KIRKON KAIVAUKSILTA	52
•MUSTAVALKONEGATIIVI- JA DIAPOSITIIVILUETTELO RHO:LLE TALLETETUISTA KAIVAUSSIVUSTASTA HOLLOLAN KIRKOLTA	53-54
LIITE 5: HOLLOLAN SEURAKUNTA: KIRKONSEUDUN YLEISSUUNNITELMA, YLEISKUVA 1999-2001	55
LIITE 6: ARKEOLOGINEN KIRJEENVAIHTO	56-57
LIITE 7: KUVATAULUT	
LIITE 8: AJOITUS- JA ANALYYSITULOKSET	

JOHDANTO

Hollolan seurakunnan kirkonseudun ympäristön yleissuunnitelmaa laatinut työryhmä pyysi Museovirastolta joulukuun 20. päivänä 1996 lausuntoa koskien Hollolan kirkonseudun paikoitusjärjestelyjä, vesihuoltoa ja sadevesiviemärintiä. Museoviraston rakennushistorian osasto totesi 21.1.1997 antamassaan lausunnossaan, ettei sillä ole huomauttamista Hollolan kirkon ympäristön yleissuunnitelman periaatteisiin ja ratkaisuihin. Museoviraston kannan mukaan suunnittelun kohteena oleva alue oli kuitenkin kokonaisuudessaan arkeologisesti kiinnostava ja siitä johtuen kaikki kirkkotarhan ja kirkon lähiympäristössä tehtävä kaivaminen tuli tehdä arkeologin valvonnassa. Töiden alkamisajankohdasta sovittiin Museoviraston ja Hollolan seurakunnan välillä käydyissä neuvotteluissa lopullisesti heinäkuussa 1999. Kaivuutyöt Hollolan kirkkotarhassa käynnistettiin elokuun 26. päivänä 1999. Päijät-Hämeen maakuntamuseon/Lahden kaupunginmuseon ja Museoviraston välisen delegointisopimuksen perusteella käytännön tutkimustyö Hollolan kirkon alueella siirrettiin Lahden kaupunginmuseolle.

Tässä raportissa käsitelty aineisto koskee vain sadevesiviemäroinnin toteuttamisesta aiheutuneita arkeologisia tutkimuksia Hollolan kirkon kirkkotarhassa elokuussa ja syyskuussa 1999. Kirkonseudun sadevesijärjestelmän rakentamista koskevan alkuperäisen yleissuunnitelman mukaan (liite 5, mittakaava 1:2 000) sadevesien purku Hollolan kirkon hautausmaalta tapahtuisi neljässä vaiheessa. Ensimmäinen vaihe toteutettiin kesällä 1998, jolloin Särkängtien ja vanhan Pappilan välinen alue ojitettiin ja vedet purettiin maantieojaan. Suunnitelman toinen vaihe, joka sisältyy tähän kertomukseen, toteutettiin loppukesästä 1999. Tänä aikana kaivettiin nykyisen kellotapulin ja kirkon asehuoneen välille sekä kirkon W- ja N- puolelle ulottuva sadevesijärjestelmän osuus. Vuonna 2000 on suunnitteilla jatkaa kaivantoa kirkon itäpuolella yhdistämällä viemärijärjestelmä purkupuutkeen vanhan Pappilan suunnalla. Projektin viimeinen vaihe sijoittuu suunnitelman mukaan v:een 2001, jolloin edellisen vuoden kaivantoa jatketaan länteen kirkon suuntaisesti ja sen pohjoispuolella sankarihaudoille asti.

V. 1999 tutkimuksen teettäjänä ja rahoittajan toimi Hollolan seurakunta. Sadevesijärjestelmän varsinainen rakentaminen tapahtui koneellisesti seurakunnan pienoiskaivinkoneella puutarhaosaston toimesta. Puutarhaosastosta oli paikalla keskimäärin 3-5 henkilöä seurakunnan puutarhurin Kari Sinisalon johdolla. Kaivauksen tieteellisen henkilöstön muodosti Lahden kaupunginmuseon arkeologian osaston henkilökunta. Kaivaustenjohtajana ja työn valvojana toimi viransijainen arkeologi FL Kenneth Lönnqvist. Piirtäjänä toimi Huk Merja Uotila ja tutkimusavustajana pelastuskaivauksen lopulla yo Eero Leppänen.

Esineet konservoitiin Kansallismuseon konservointilaboratoriossa Helsingissä. Ajoitusnäytteet (radiohiili, kalkkilaasti), maanäytteet ja makrofossiilinäytteet teetettiin ulkopuolisilla asiantuntijoilla. Ajoitusnäytteet ja hiiltyneen maa-aineksen tutkimus tehtiin Helsingin yliopiston geologian laitoksen ajoituslaboratoriossa

(Högne Jungner) ja makrofossiilinäytteet Turun yliopiston Kasvimuseon Biodiversiteettiyksikössä Terttu Lempiäisen toimesta. Analyysi- ja konservointikustannukset maksoi muinaismuistolain mukaisesti rakennuttaja eli Hollolan seurakunta.

KOHTEEN SIJAINTI, TOPOGRAFIA JA KUVAUS

Hollolan kirkko sijaitsee Vesijärven Kirkonlahden poukamassa Lahteen vievän paikallistien varrella 17 km Lahdesta länteen. Keskiaikainen kirkko hautausmaineen sijoittuu Kapatuosian rautakautisen linnavuoren kaakkois- ja etelärinteelle, topografisesti 100 m mpy käyrän alapuolelle.

Vuoden 1999 kaivausalue sijaitsi kokonaan Hollolan kirkon kirkkotarhaa ympäröivän ja käytössä olevan kiviaidan sisäpuolella. Viemärikaivanto oli alunperin tarkoitus vetää etelästä päin kadulta kirkonmaalle vuosina 1829-1831 rakennetun kellotapulin läpi SE-NW suuntaisesti. Hanketta ei kuitenkaan olisi voitu toteuttaa tapulin kivilattiaa rikkomatta ja siksi siitä oli luovuttu. Sen sijaan liittymähaara tuotiin kellotapulin itäkulmalle kirkon kiviaidan ali ja sisäpuolelle, josta sitä elokuussa 1999 jatkettiin kirkon hautausmaalla valvontatyön aikana.

Vuoden 1999 kaivausalue muodostui siten, että kellotapulin pituusakselin mukaisesti, s.o. suunnassa NE-SW, kaivettiin tapulin E-kulmalta aidan sisäpuolelta ensimmäinen sadevesiviemärikaivanto noin 25 m matkalta länteen päin (ks. liite 1 ja kartta 1 ja kaivausalueet). Tapulin keskikohdalta kaivantoa jatkettiin kirkolle ja asehuoneelle päin 20 m suunnassa NW. Asehuoneen edustalta edettiin keskimääräisessä suunnassa WNW 30 m kirkon päädyn länsipuolelle. Kirkon länsipuolen oven kohdalta ulotettiin yksi kaivannon haara suunnassa NW 30 m kirkon pohjoispuolelle niin, että pohjoisin haara jäi käytävän keskelle noin 20 m etäisyydelle kirkon luoteiskulmuksesta. Sadevesikaivannon läntisin osa ulotettiin kirkon länsipäädystä noin 40 m päähän suunnassa SW.

Kaikki v. 1999 sadevesikaivannon haarat vedettiin pääsääntöisesti kirkkotarhan käytössä olevia sorakäytäviä pitkin ja niiden suuntaisesti. Ainoastaan asehuoneen ja tapulin välisellä pelastuskaivausalueella siirryttiin asehuoneen puoleisessa W-päädystä kaivauksen viimeisellä viikolla noin metrin verran SW-puolella olevalle nurmelle. Laajennuksen tarkoituksena oli selvittää paikan päällä olleen kivirakennelman muoto ja laajuus.

Kaivausalueen absoluuttinen korkeus tarkastettiin tunnetusta kiintopisteestä Kunnantuvan P-alueen itäkulmasta, noin 150 m kirkosta kaakkoon. Kiintopisteen korkeus on 88,953 m mpy. Kiintopisteiden korot oli myös siirretty seurakunnan toimesta hautausmaalla sijaitseville, kiinteästi asennetuille rautaisille viemärikansille, josta niitä kaivauksen aikana luettiin (Yleiskartta 1, kiintopisteet Kp 1-2). Topografisesti kirkonmaa kaivausalueella oli tasaista hiekkakangasta, muutamaa pienempää kumpareta lukuunottamatta. Kaivausalueen pinnan korkeuserot jäivät tästä johtuen suhteellisen pieniksi pitkistä etäisyyksistä huolimatta, vaihdellen 95 m ja 96 m mpy välillä.

KOHTEEN JA SEN LÄHISTÖN TUTKIMUSHISTORIA

Hollolan kirkossa on tehty aiempia arkeologisia tutkimuksia tällä vuosisadalla. Kirkon suurta restaurointia 1934-35 edelsi muinaistieteellisen toimikunnan rakennusarkeologiset tutkimukset. Tutkimuksia johti toimikunnan likka Kronqvist, joka teki sekä arkeologisia että arkkitehtonisia tutkimuksia kirkon sisätiloissa. Kronqvist ei laatinut tutkimuksistaan kaivauskertomusta tai muuta tieteellistä raporttia.¹

Kirkkoherra Rafael Saartion (1943-1964) aikana kirkonmaalla tehtiin rakennustöitä, joilla oli myös arkeologisia ulottuvuuksia. Saartio teetti mm. analyysin VTT:llä kirkon eri osista ottamistaan laasteista.² Saartion kertoman mukaan³ hautausmaan alueella suoritettiin tämän lisäksi 1930-luvulta alkaen ilmeisesti melko laajamittaista kivien perkausta maanpinnan alta. Hautausmaan kivien perkauksen yhteydessä havaittiin kivien muodostavan kivikehän, joka ympäröi kirkko joka suunnassa säännöllisen välimatkan päässä. Muinaistieteellisestä toimikunnasta kävi paikan päällä asiaa tutkimassa kesällä 1951 FM Jouko Voionmaa. Voionmaa tutki Saartion mukaan havaitun kivrakennelman jäännökset ja kulkusuunnan ja teki näistä todennäköisesti jonkinlaisen luonnoksen. Museoviraston Nervanderinkadun kirjastosta tai Rakennushistorian osaston arkistosta Ritarihuoneelta ei arkistotutkimuksen yhteydessä lokakuussa 1999 löytynyt Voionmaan muistiinpanoja tai piirustuksia, jotka liittyisivät v. 1951 tutkimuksiin Hollolan kirkonmaalla.

Sakariston ja kuorin välille tehtiin v. 1965 kaivanto, jota työtä valvoi P. Kärki. Rutiininomaisissa töissä ei tehty merkittäviä löytöjä. Markus Hiekkänen laati 1994 useita matkakertomuksia tutkimuksistaan Hollolan kirkossa, liittäen kirkon perustamisvaiheisiin ja sen ikään.⁴

Hollolan Kirkonmäen Kunnantuvan talousrakennuksen rakentamista edelsi Museoviraston rakennushistorian osaston koekaivaus syksyllä 1986. Hollolan kirkon pohjoispuolella sijaitsevaa Kapatuosian rautakautista linnavuorta on tutkittu arkeologisesti 1950-luvulta alkaen. Viimeisimmät tutkimukset tehtiin kesällä 1999 Lahden kaupunginmuseon toimesta. Ensimmäiset tieteellisin menetelmin toteutetut laajamittaiset tutkimukset kirkkotarhan alueella sisältyvät tähän raporttiin ja kattavat v. 1999 kenttätyöt.

¹ Kronqvist laati v. 1934 tutkimuksistaan muistiinpanoja ja piirustuksia, jotka ovat säilyneet. Kirjallinen jäämistö koostuu kuitenkin lähinnä kirkosta tavattujen hautojen ja hautausten ja arkkujen kuvauksista.

² Saartio 1952, s. 104.

³ Saartio 1952, s. 106-107.

⁴ Hiekkänen 1994 sekä RHO:n arkisto.

LÄHDEAINEISTO

Tutkimuksen lähtökohtana käytettiin Hollolan kirkosta kirjoitettuja historiateoksia (ks. Arkisto- ja rekisteritiedot s. 2), joissa esitellään lyhyesti myös varsinaisen kirkon ulkopuolella tehdyt arkeologisesti kiinnostavat havainnot. Tärkeimmät näistä ovat Hollolan kirkko. Asutuksen, kirkon ja seurakunnan historiaa (Anna-Liisa Hirviluoto, Pirkko-Liisa Lehtosalo-Hilander, Marja Maunuksela, Tove Riska, Antero Sinisalo. Toim. Heikki Mantere. Hämeenlinna 1985) sekä Rafael Saartion kuvateos Hollolan kirkko kuvissa. Hollola kyrka i bilder. The Church of Hollola in pictures (Helsinki 1952). Tieteellisenä pylväänä tutkimus on hyödyntänyt Markus Hiekkasen väitöskirjaa *The Stone Churches of the Medieval Diocese of Turku. A Systematic Classification and Chronology*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakausikirja 101 (Helsinki 1994).

Eriyisen tärkeänä pidän suullisia keskustelujani FT Markus Hiekkasen kanssa ja häneltä saamiani arvokkaita neuvoja ja tietoja. Hollolan seurakunnan työntekijät ovat vuosien varrella keräämänsä tiedon ja havaintojen avulla myös merkittävästi avustaneet v. 1999 tutkimusten suunnittelua. Siitä heille kaikille kiitokseni.

KAIVAUKSEN TAVOITTEET, KAIVAUSMENETELMÄT JA DOKUMENTOINTI

Museoviraston ja Lahden kaupunginmuseon sopimuksen mukaan Hollolan kirkonmaan kaivaustyön valvonta tuli loppukesästä 1999 Lahden kaupunginmuseon tehtäväksi. Lahden kaupunginmuseon arkeologin tehtävänä ja tutkimuksellisenä lähtökohtana oli valvoa kirkonmaalla toimeenpantuja rakennustöitä ja tätä kautta mahdollistaa sadevesiviemärijärjestelmän kaivaminen kirkkotarhan alueella. Seurakunnan käyttämästä koneellisen kaivauksen tekniikasta johtuen sadevesiviemärointi edistyi oletettua nopeammin, ja tästä johtuen kaivamista valvottiin käytännössä kokopäiväisesti paikan päällä. Hollolan seurakunnan kanssa oli sovittu, että museon arkeologi voisi tehdä tarvittavat tutkimus- ja dokumentointitoimenpiteet kaivuualueella töiden edistyessä.

Luonteeltaan Lahden kaupunginmuseon kenttätyö 1999 Hollolan kirkonmaalla oli valvontatyötä. Työn puitteissa tutkittiin ja dokumentoitiin useita mielenkiintoisia, historiallisen ajan muinaisjäänöksiksi tulkittuja kohteita, jotka kaikki merkittiin aluetta esittävään yleiskarttaan (ks. kartta 1, mk 1: 500, kaivausalueiden numerot 1-5). Nämä kivrakennelmat ja niiden tulkinta esitellään yksityiskohtaisesti tässä kertomuksessa. Kaivauksen viimeinen viikko muodostui varsinaiseksi pelastuskaivaukseksi, jonka aikana tutkittiin dokumentoimalla nykyisen kellotapuln ja asehuoneen väliltä löytynyt suhteellisen hyvin säilynyt kivrakennelma ja rakennuksen pohja. Vuoden 1999 kenttätöiden kartat ovat kokonaisuudessaan tämän kertomuksen liitteenä (liite 1). Alueelta tehdyt löydöt on kuvattu erikseen kaivauskertomuksen löytö- ja rakennusfragmenttiluettelossa (liite 2 ja 3).

Viemärin kaivaustyö toteutettiin pääosin pienoiskaivinkoneella, jota käytetään haudankaivuussa, 80-90 cm leveänä kaivantona. Teknisesti kaivaminen aloitettiin kaivamalla kaivanto vertikaalisesti pohjaan asti. Tämän jälkeen kaivamista jatkettiin pohjasta pintaan päin irrottamalla maata varovasti sähkökaapeli- ja vesijohtovaurioiden estämiseksi. Käytetystä kaivausmenetelmästä johtuen myös kiinteät kivirakennelmat havaittiin tavallisesti riittävän ajoissa ja ne voitiin tutkia *in situ*, aiheuttamatta niille tarpeetonta vahinkoa.

Kivirakennelmien tai -latomusten tutkimisen yhteydessä kaikki pintamaa poistettiin koneellisesti muinaisjäännösten ympäriltä, koko niiden avatulta pituudelta ja leveydeltä. Tämän jälkeen koneellinen kaivaminen keskeytettiin muinaisjäännösten kohdalla ja työt siirrettiin hautausmaan muihin osiin. Viimeistely ja puhdistustyö suoritettiin normaalilla tasokaivausmenetelmällä, jonka jälkeen kohde dokumentoitiin arkeologisesti. Ympäristön luonteesta johtuen ei tutkittavaa aluetta voitu laajentaa havaittujen kivirakennelmien kohdalla esimerkiksi koeojin kirkon sorakäytävien kapeudesta ja käytössä olevien hautojen välittömästä läheisyydestä johtuen. Poikkeuksen muodosti asehuoneen ja kellotapulin välinen kirkon pääsisäänkäytävä, jonka leveys mahdollisti havaitun kivirakennelman paljastamisen ja tutkimisen lähes koko pinta-alalta.

Muinaisjäännösten tutkiminen - asehuoneen ja tapulin välistä suurta kivirakennelmaa lukuunottamatta - rajoittui havaitun muodostelman puhdistamiseen, piirtämiseen, valokuvaamiseen ja näytteiden ottamiseen yhdestä tasosta (kartoissa taso 1). Asehuoneen ja tapulin välinen isompi kivirakennelma tutkittiin poikkeuksellisesti lähes koko laajuudessaan kahdessa tasossa. Varsinainen rakennuksen pohja suurine kivineen jätettiin koskemattomana paikoilleen. Tässä kohdin havaittu pintarakennelma dokumentoitiin normaalisti (taso 1), jonka jälkeen pienemmät kivet ja irtomaata sekä irrallinen kalkkilaasti poistettiin tasokaivausmenetelmällä. Kohde kaivettiin pelkällä pohjaan asti (taso 2) rakenteen selvittämiseksi. Maa seulottiin pelastuskaivausalueella 5 mm seulalla pienlöytöjen talteen saamiseksi. Muilla kaivauksen valvonta-alueilla maamassoja ei voitu seuloa ajanpuutteen vuoksi.

Kaivauksen dokumentointisysteemi oli seuraava. Hautausmaan jatkuvasta käytöstä johtuen ei pienempiä tutkittuja kaivantoja (yleiskartan numerot 1, 3-5) paalutettu eikä niille luotu erillistä koordinaatistoa. Näiden kaivausalueiden horisontaalinen asema määriteltiin suhteessa kirkkoon ja sen eri osiin. Kaivausalueen yhden tai useamman kulman tarkka paikka määriteltiin trianguloimalla niiden sijainti rullamitoilla kiinteästä ja 'pysyväksi' katsotusta kohteesta, esim. kirkon kulmuksesta. Trianguloinnissa määriteltiin vähintään kaksi tai useampi piste, jotka etäisyyksineen merkittiin kohteesta piirrettyyn taso- tai profiilikarttaan sekä tavallisesti myös kontekstidokumentoitilomakkeisiin. Mitatut kontrollipisteet sijoitettiin piirretyille tasokartoille, johon myös merkittiin mistä mittaukset tarkalleen ottaen oli tehty (esim. kirkon kivijalka ikkunan alla tai kirkon NW-kulma ison kiven yläpuolella). Dokumentoidusta kaivauskohteesta mitattiin tämän lisäksi vertikaalinen, absoluuttinen korkeus vaaituskoneella pintamaan, kiveyksen ja yksittäisten kivien, maalajien sekä tärkeimpien löytöjen kohdalla.

Tärkeimmistä löydöistä mitattiin erikseen x-, y- ja z-koordinaatit ja/tai niiden sijainti merkittin jo kentällä suoraan taso- ja profiilikarttoihin. Valvontayön kohteena olevan laajan pinta-alan vuoksi koko kiinnostuksen kohteena olevaa aluetta ei voitu pintavaaita perinteisellä menetelmällä. Tästä johtuen kaivauskertomuksen liitteenä ei ole erillisiä pintavaaituskarttoja. Pintavaaituksia tehtiin tarkemmin tutkituilta alueilta, ja tasokarttoihin lisättiin näitä lukuja tarpeelliseksi katsottu määrä kultakin alueelta. Pintavaaitusluvut antavat joka tapauksessa osittain harhaanjohtavan kuvan alkuperäisen maanpinnan tasosta hautausmaan alueella, sillä käytävien pintaa on viime vuosina useaan kertaan korotettu keinotekoisesti siirtämällä sinne suuria määriä soraa ja hiekkaa. V. 1999 kaivauksista ei myöskään laadittu erillisiä pohjavaaituskarttoja. Niiden sijaan merkittiin viimeistä kaivettua kerrosta esittävään, puhtaaksi piirrettyyn tasokarttaan (taso 1 tai 2) täydelliset pohjavaaitustiedot maalajien lisäksi myös kaikkien kivirakennelmien osalta.

Kaivausalue 2, eli asehuoneen ja tapulin välinen suurempi kaivanto (noin 7x4 m), paalutettiin puupuikoilla metrin välein ja sille luotiin koordinaatisto tehdyn kaivannon suuntaisesti. Koordinaatistossa x-akseli kasvaa pohjoiseen ja y-akseli itään. Yleiskarttapohjana käytettiin Hollolan seurakunnan sadevesijärjestelmän rakentamisesta laatimaa karttaa mittakaavassa $\approx 1:500$, johon oli merkitty kirkko rakennuksineen, viemärijärjestelmän kaivuusuunnitelma, korot sekä suurimmat yksittäiset haudat. Karttapohja oli tehtävään riittävän tarkka koska sen avulla vuoden 1999 kaivausalueet voidaan identifioida ja sijoittaa maastoon jo pelkästään olemassa olevien ja karttaan merkittyjen hautapaikkojen ja puiden perusteella.

Kaivauksen arkeologisia tietoja tallennettiin kentällä kaupunkiarkeologian käsikirjan (London Museum, Archaeological Site Manual, Second Edition 1990) mukaisille dokumentointilomakkeille. Dokumentoiduista kohteista tai sen osista laadittiin *kontekstidokumentointilomake*, johon merkittiin mm. maalajin kompaktius, väri, raekoko, muut komponentit, laajuus, kaivauksen olosuhteet, stratigrafia, kohteen valokuvien numerot, löytöjen laatu sekä alustava tulkinta. Kivirakennelmista tai niiden erillisistä osista laadittiin *kivimuurausdokumentointilomake*, johon merkittiin kivilaji (milloin tunnistettu), aineksen koko tai kiviryhmien keskimääräinen koko (pienet, keskikokoiset ja suuret metrisen järjestelmän mukaisesti), kivien muotoilu/viimeistelyaste, muuraus, kivien/rakennelman muoto, tarkka, mitattu koko ja suuntaus, stratigrafiset huomiot, valokuvat, näytteet ja mahdollinen tulkinta. Näytteistä tehtiin *ajoituslomake*. Lomakkeeseen merkittiin koordinaattitietojen lisäksi näytteen laatu (puu, puuhiili, muu jne.), kohteen piirre (esim. palokerros), suhde muihin ilmiöihin/rakennelmiin, valokuvat sekä mahdollinen luonnos sijainnista. Näytteenoton yhteydessä laadittiin lisäksi *maanäytelomake*, johon merkittiin näytteenottoaika, näytteen suhteellinen osuus koko ilmiöstä, raekoko, näytteen suuruus (litroissa), kaivausmenetelmä ja olosuhteet, kontaminaatio, syy näytteenottoon (ajoitus, makro tai muu), stratigrafiset huomiot, kartta- ja valokuvanumerot ja/tai luonnos paikasta.

Lomakedokumentoinnin, näytteidenoton ja valokuvauksen kentällä suoritti kaivaustenjohtaja Kenneth Lönnqvist. Taso- ja profiilikartat laadittiin mittakaavaan 1: 20. Yleiskartta laadittiin mittakaavaan 1: 500. Kartat piirsi kentällä Merja Uotila. Puhtaaksi piirtämisestä vastasi Kenneth Lönnqvist. Kaivauskertomuksen ja löytöluettelon liitteineen laati Kenneth Lönnqvist.

ARKEOLOGISET HAVAINNOT JA MAAPERÄ

Tutkimuksen kohteena olleen kaivausalueen ylin kerros muodostui hautausmaan käytäville ja kulkureiteille ajetusta sorasta. Soraa oli tavallisesti 20-30 cm paksuudelta, mutta paikoitellen sitä oli lähes 50 cm. Tämän alta alkoi maaperän alkuperäinen maa-aines, joka tavallisesti koostui kellertävänruskeasta hiekasta (hieno-karkea) - sorahiekkasta. Sorahiekkassa oli paikoin 20-60 mm kokoisia pieniä kiviä. Kellertävänruskean hiekan alla oli punertavaa hiekkaa 10-50 cm paksuudelta. Syvimmillään v. 1999 kaivettu viemärikaivanto ylsi 2,2-2,3 m syvyyteen maanpinnasta, missä maaperä koostui puhtaasta, koskemattomasta vaaleanharmaasta silttisavesta.

Luontaisilla paikoillaan olevien kerrostumien kohdalla ei eri kaivausalueilla havaittu varsinaisia eroja; ainoastaan kerrosten paksuus vaihteli jonkin verran. Havaintojen mukaan hiekkasorassa eikä muissakaan maa-aineskerroksissa esiintynyt normaalisti suurempia kuin 20-60 mm kokoisia kiviä. Tästä johtuen lähes kaikki havaitut kivet liittyivät suoraan historiallisen ajan muinaisjäänneksi tai muodostivat niistä irronneita/ irrotettuja osia.

ITÄINEN KAIVANTO (osa 1 kellotapulin edustalla)

Sadevesikaivanto aloitettiin yhdistämällä tapulin koilliskulmalla, kirkkoaidan sisäpuolella, edellisen vuoden sadevesiviemärikaivanto uuteen järjestelmään (ks. kartta 2). Tapulin koilliskulmaan jääneessä profiilissa havaittiin tuolloin rakennuksen perustus. Perustus oli vuosina 1829-31 tehdyn kellotapulin perustus. Ei kuitenkaan liene mahdotonta, että osa kiviaineksesta olisi uudelleen käytettyä ja liittyisi aiempaan tapuliin sillä lähiympäristön maaperässä ei esiinny havaitun kokoisia kiviä luonnostaan.

Perustukseksi tulkitusta kivirakenteesta oli havaittavissa E-W suunnassa karkeasti noin 1,5 m ja N-S suunnassa 1,8 m. Etelä-pohjoissuunnassa kiveystä oli ollut alunperin ainakin noin 2 m matkalla, sillä noin 20 cm kiveystä oli tuhottu ennen arkeologien saapumista paikalle. Perustus ulottui tapulin koilliskulmauksen kohdalla 170 cm syvyyteen maanpinnasta. Seurakunnan työntekijän Tero Vauhkosen kertoman mukaan paikalle sijoitettiin 1980-luvun puolivälissä sähkö- ja vesijohtoja. Näistä aiheutuneet kaivannot näkyivät kerrostumissa eikä niitä näytä viedyn yli 40 cm syvyyteen. Vauhkosen mukaan kiviä tai muita rakennelmia ei paikalta tuolloin poistettu, joten kivirakennelman v. 1999 dokumentoitu rakenne ja sen koko lienevät melko lähellä alkuperäistä.

Perustuksen rakennusaineena oli käytetty pyöreitä ja kulmikkaita luonnonkiviä, ja toisaalta selvästi karkeasti lohkottuja kiviä. Noin puolet kiviaineksesta oli lohkottu kun toinen puoli oli luonnonkiveä. Suurin kivi oli pohjan kulmikas luonnonkivi, jonka näkyvät mitat olivat 90x35x35 cm. Muu, suurin kivikoko, vaihteli 75x70x30 cm ja 65x35x35 cm välillä. Kivikokoa esiintyi rakennelman keskivaiheilla kulmauksen kohdalla ladotuissa, päällekkäisissä kerroksissa. Perustuksen kulmaus oli ladottu kolmesta päällekkäisestä, suurten kivien muodostamasta säännöllisestä kivikerroksesta. Suorakaiteen muotoisten kivien pitkät sivut (joko luontaiset tai työstetyt) oli asetettu tapulin itäisen NW-SE -suuntaisten poikittaisseinien ja toisaalta SW-NE suuntaisten pitkittäisseinien mukaisesti. Isojen kivien täytteeksi oli kerrokseen lisätty pienempiä kiviä. Kivien välissä ei havaittu *in situ* minkäänlaista sideainetta, laastia tai muuta vastaavaa. Kivet oli kylmämuurattu asettamalla ne päällekkäin. Muut, isojen kivien väliin ja ympärille sijoitetut pienemmät kivet olivat kooltaan suurimmillaan 45x20x10 cm ja pienimmillään 20x20x15-10x10x5 cm.

Rakennelman kulmauksesta länteen päin siirryttäessä kivikoko pieneni vaikka rakennustekniikka säilyi ennallaan. Päälyssoran alla oli karkeasti hakatuista, kulmikkaista ja pyöreämuotoisista luonnonkivistä muodostettuja kivikerroksia, joilla ei ollut mitään selkeää muotoa tai järjestystä. Näissäkin kivikerroksissa ei esiintynyt kivien kohdalla tai niissä kiinni olevaa sideainetta. Kivien ilmeinen tarkoitus oli vain tukea rakennelmaa ja ne oli tuotu paikalle täytemaan mukana tai lisätty siihen huolimattomasti sillä kivien väliin oli jäänyt suuria ilmataskuja, josta maa puuttui kokonaan.

Maaperä paikalla vaihteli löysästä kompaktiin. Stratigrafisesti ylin kerros muodostui 20-30 cm paksuisesta sorakerroksesta (6-20 mm), jota on tuotu paikalle myöhemmin aikoina. Tätä seurasi tummanharmaa sorahiekkakerros, jossa oli sekoittuneena jonkin verran humusta. Tämän kerroksen sisällä oli paikoitellen nauhamaisena ilmiönä muutamasta senttimetristä aina 15-20 cm:iin asti tiiviiksi pakattu kalkkilaastijäte- sekä tiilimurskekerros, jossa enin osa oli laastia. Laasti ja tiilenkappaleet olivat kaikki täyteainesta, jätettä, eivätkä kuuluneet kiinteästi muihin paikan päällä havaittuihin rakenteisiin eikä tiiltä tai laastia sinänsä oltu käytetty osana perustusta. Muutamia tiilenkappaleita ja laastia otettiin talteen (kartta 2). Laastin alla olleet maakerrokset olivat kaikki sekoittuneita, kuten myös kaikkein alin kerros perustuksen kulmauksen kohdalla, jonka rakenne on kuvattu edellä. Sekoittunutta 'kultuurimaata' oli näin ollen myös kaikkein suurimman, pohjalla olleen kulmakiven alla, joten sekin oli aikoinaan tuotu paikalle rakentamisen yhteydessä.

Kulmauksen kohdalta ei tullut esinelöytöjä. Kaivauksen yhteydessä todettiin muutamia hautoja, joissa oli jäljellä yksittäisiä, palamattomia luita. Luita ei otettu talteen. Haudat romahtivat kaivauksen yhteydessä eikä niitä tutkittu sen tarkemmin.

ITÄINEN KAIVANTO (osa 2 kellotapulin edustalla)

Kaivannon läntisemmässä osassa kellotapulin kirkonpuoleisten sisäovien kohdalla, metrin etäisyydellä itään tapulin itäisestä ovesta ja 2 m päässä tapulin seinästä, tavattiin paksu ja mustaksi hiiltynyt palo- ja tuhokerros. Itään päin stratigrafian katkaisi myöhemmin tehty hautaus, joka näkyi profiilissä. Stratigrafisten havaintojen mukaan tuhokerros on voinut ulottua enintään 3 m päähän itään päin tapulin itäisestä ovenpuoliskosta, sillä palokerros ei enää jatkunut hautauksen itäpuolella ehjänä säilyneessä profiilissa. Syvyysuunnassa palokerros alkoi 2 m tapulin seinästä kirkolle päin ja loppui noin 4 m päähän samassa suunnassa. Palokerroksen absoluuttinen korkeus vaihteli alueella noin 94,70-94,80 ja 95,00-95,20 m mpy välillä.

Palokerros dokumentoitiin piirtämällä ja valokuvaamalla kellotapulin keskikohdalla, ennen kaivannon rakentamista länteen ja kirkon asehuoneelle päin (kartta 3, kuvat 31438-439 ja 123711). Palokerroksesta otettiin myös näytteitä radiohiiliajoitusta varten ja palokerroksessa havaitun vahvasti sementoituneen, mustan ainesosan tunnistamiseksi. Aineen tarkemman koostumuksen selvittäminen on jätetty Helsingin yliopiston radiohiililaboratorion tehtäväksi. Palokerros koostui paksuimmillaan lähes 20 cm paksuisesta kerroksesta, jonka ylin osa oli tummaa, pääosin mustaa maata, jossa näkyi palanutta hiiltä. Palokerroksen alin osa oli paksuudeltaan 1-2 cm ja koostui täysin mustasta, vahvasti kovettuneesta aineesta, edellä kuvatun mukaisesti. Sementoinunutta ainesta oli palokerroksessa sekä irtomuodossa että suurempina yhteenliittyminä, kidekasoina.

Palokerroksen koko, laajuus ja säännönmukainen sijainti stratografiassa viittaa siihen, että palanut aines ei ole kulkeutunut paikalle täytemaan mukana, vaan että se on peräisin paikalla tuhoutuneesta, ilmeisesti ainakin osittain puisesta rakennelmasta. Samanlainen palokerrosilmiö havaittiin myöhemmin kaivannon asehuoneen puoleisessa osuudessa. Palokerros jatkui muutaman senttimetrin paksuisena nauhana kellotapulin edustalta kirkon asehuoneelle päin yli 13 m, aina rakennuksen pohjan kiveyksen S-reunan asti, lounaiskulman suurimman kulmakiven kohdalle.

KAIVANTO (osa 3 kellotapulista länteen)

Viemärikaivannon läntisin osa kellotapulin edustalla ulotettiin lounaiskulmassa noin 15 m päähän kellotapulin keskikohdalta SW kirkkotarhan aidan suuntaisesti sorakäytävää pitkin. Kaivuu aloitettiin SW-kulmasta ja sitä jatkettiin kellotapulille päin noin 2,3 m syvyydessä.

Tältä matkalta ei tavattu merkkejä kiveyksestä tai muista kivirakennelmista. Kaivannon kulkusuunnalta NE-päin tavattiin useita hautauksia, joiden ikää ei voitu varmuudella määritellä. Useimmista hautauksista oli jäljellä vain yksittäisiä luita, vaikka haudat sinänsä erottuivat suhteellisen hyvin värierojensa perusteella ympäröivästä maasta. Osa haudoista näyttää sijainneen lähes kellotapulin

kivijalassa kiinni. Elleivät haudat ole vanhempia kuin nykyinen kellotapuli, ihmetyttää, miksi kivijalan sortumisen uhalla kaivettiin haudat niinkin lähellä itse rakennusta. Hautojen sijainti selvästi keskiaikaisen kirkonmaan ulkopuolella viittaisi niiden olevan suhteellisen myöhäisiä ja tästä johtuen yksittäisten hautojen dokumentointi päätettiin jättää pääosin tekemättä (konsultointi Museovirasto - Lahden kaupunginmuseo).

Kaksi kaivantoa, joista toinen oli hauta, dokumentoitiin kuitenkin osittain johtuen siitä, että ne olivat suhteellisen hyvin tai hyvin säilyneitä. Yhdeksän metrin päässä kellotapulien W-seinästä SW dokumentoitiin yksi kaivanto, joka mahdollisesti oli hauta ja sen yhteydessä 30 cm länteen päin yksi puurakennelma. Kaivanto tavattiin noin 94,5- 95,2 m syvyydestä mpy. Sen suuntausta ei voitu varmuudella todeta, mutta se näyttäisi olleen suunnilleen kaivannon suuntainen, eli SW-NE-suuntainen. Anomalian yhteydessä ei ollut säilyneitä luita tai arkunosia vaan se erottui pelkästään maa-aineksen värierojen perusteella. Kaivannon päällä ylimpänä oli ohut vaaleanharmaa kalkkilaastikerros, joka oli tiiviiksi pakkaantunut. Kalkkilastikerros oli päällisinpuolin samantyyppistä kuin kaivausalueen muista osista tavattu laasti ja sitä esiintyi paikalla samalla tavalla irrallisena jätekerroksena. Sen alla oli kaksi maatuneesta puusta koostunutta poikittaista kerrosta. Ylin niistä koostui tummanruskeasta, osittain mustuneesta maatuneesta puukerroksesta. Tämän alla oli vuorostaan kerros selvästi vaaleampaa puuta ja sitä alempana tumma multa-humuskerros.

Vieressä, 30 cm länteen päin, oli profiilissä pystysuora maatunut laudankappale. Muita rakennelmaan mahdollisesti kuuluneita puita ei havaittu. Lautaa oli säilynyt 70 cm korkeudelta ja sen alta, kuopan pohjalta, tavattiin laastiläiskiä hiekassa. Suorakaiteen muotoisen lankun leveys oli 15 cm ja paksuus 2,5 cm (tuuma). Puussa ei näkynyt työstämisen merkkejä tai nauvoja. Pystysuoran lankun leveän kyljen suuntaus oli 120°-300° eli karkeasti luode-kaakko. Laastin esiintyminen kaivannon pohjalla viittaa siihen, että konteksti oli sekoittunut ja liittyyne puurakennelman ja laastin osalta nykyisen kellotapulien rakentamiseen.

Kellotapulien W-päädyn edustalla (nykyinen vainajien säilytykseen käytetty kylmähuone) tavattiin pienen lapsen hauta. Hauta sijaitsi noin 200 cm syvyydessä maanpinnasta, 3 m etäisyydellä kellotapulien SW-kulmauksesta pohjoiseen ja 4,2 m etäisyydellä tapulien ovenpuoleisesta päädystä SW. Vainaja lepäsi kokonaisena säilyneessä puuarkussa *in situ*. Kaivinkone puhkaisi vahingossa arkun SW-puoleisen päädyn auki, jolloin hautaus voitiin dokumentoida.

Arkku oli sisämitaltaan 75 cm pitkä ja ulkomitaltaan noin 80 cm. Korkeutta sillä oli 30 cm ja leveyttä 32 cm. Arkku oli valmistettu valkoiseksi maalatuista 12-15 mm paksuisista lankuista, jotka oli liitetty toisiinsa tapeilla. Vainaja lepäsi puuarkussa selällään pitkittäisasennossa. Arkku oli suunnattu 40°-220° mukaisesti, eli noin lounais-koillinen suuntaisesti. Vainajan pää oli lounassa ja jalat koillisessa. Hautaus ja arkku dokumentoitiin omalle hautaus dokumentoitilomakkeelle.

Päällisin puolin tarkasteltuna vainajan luuranko oli ehjä, vaikka erityisesti raajojen kohdalla hyvin maatonut. Kallo oli säilynyt parhaiten. Vainajan pään tai kaulan ympärillä oli verkkomaiseksi harsoksi muuttunut diademi, jossa oli pieniä, 3-4 mm kokoisia helmiäishelmiä kiinniommeltuna. On myös mahdollista, että helmet olivat olleet kohollaan olleessa puserossa. Tästä pääteltiin, että kysymyksessä oli ilmeisesti tyttölapsen hautaus. Nykypäivän lasten kasvukäyrien mukaan arkun koko viittaisi enintään noin vuoden ikäiseen tyttöön tai 8-9 kuukauden ikäiseen poikalapseen. Todennäköisesti lapsi on ollut imeväisikäinen kuollessaan. Ehjänä säilynyt arkku vainajineen tuhoutui arkeologien poissaolon aikana ja sen jäänteet löytyivät myöhemmin kaivannon penkalta (arkun pääty, löytöluettelo 99068: 22).

KELLOTAPULIN JA ASEHUONEEN VÄLINEN KAIVANTO

Kellotapulin ja kirkon asehuoneen välinen pääsisäänkäytävä avattiin (kartat 6-8) viemärikaivannon ulottamiseksi kirkon länsi- ja pohjoispuolelle. Stratigrafisten havaintojen mukaan sorakäytävän alueella oli useaan otteeseen 1970- ja 1980-luvuilla tehty sadevesi- ja sähkökaapelikaivantoja, mm. käytävän varrelle sijoitetun valaistuksen parantamiseksi. Kaivannot olivat syvimmillään noin 60 cm syvyisiä. Ne olivat saaneet aikaiseksi jonkin verran tuhoa kiinteiden kivirakennelmien ylinten kerrosten kohdalla, irrottaen mm. laastilla kiinnitettyjä liuskeisia katelaaattoja, mutta eivät olleet ulottuneet esim. asehuoneen edustalla havaitun kivijalan syvyyteen.

Kellotapulin ja asehuoneen puoleisen päädyn välille (etäisyydellä 8 m asehuoneesta SE ja siitä etelään) ei ilmeisesti ole missään vaiheessa haudattu vainajia sillä havaintoja haudoista tai luista ei tehty koko kaivannon pituudelta. Ensimmäiset varsinaiset hautaukset alkoivat heti SW-NE -suuntaisen kiveyksen päätyttyä asehuoneen päädyssä, käytävän alueella alle 8 etäisyydellä kirkosta, tai sijaittivat kaivannon itä- ja länsipuolen profiilissa, nykyisen nurmikon ja hautojen muodostamalla rajalla.

Kaivanto tapulin ja kirkon asehuoneen välillä avattiin aluksi kapeana, kauhan levyisenä (80-90 cm) kaivantona (kartta 6). Koneellinen kaivaus päättyi etäisyydellä 13 m asehuoneesta suuntaan SE kohtaan, jossa vastaan tuli niin iso kivi, ettei kaivinkone sitä voinut irroittaa. Tällöin huomattiin pintakerroksen poiston jälkeen kiveyksen jatkuvan asehuoneelle päin, aina 8 m päähän siitä. Massiivinen kivi kuului laajempaan kiveykseen ja myöhemmin todettuun rakennuksen kivijalkaan. Kiveyksen ylin kerros vaurioitui koneellisen kaivauksen yhteydessä jonkin verran. Kiveyksen päällä ollut irtomaa poistettiin koko kiveyksen SE-NW-linjaukselta aina 8 metrin päähän asehuoneesta SE, johon kiveys loppui SW-NE -suuntaiseen tasaiseen liuskekivilatomukseen. Koneellinen kaivaus siirrettiin alueen puhdistamisen ja tutkimisen ajaksi kirkon pohjois- ja länsipuolelle.

Jo puhdistusvaiheessa havaittiin, että kiveyksen ylin kerros muodostui osittain *in situ* paikallaan säilyneistä litteistä liuskelaatoista, jotka oli kiinnitetty alempana sijaitseviin kiviin vaaleanharmaalla kalkkilaastilla. Osaa liuskelaatoista oli vahingoitettu pahoin, osa oli ilmeisesti kokonaan poistettu kaapelikaivuun

yhteydessä aikaisempina vuosikymmeninä. Suurimmat liuskekivet oli joskus irroitettu, kaapelit sijoitettu niiden alle ja kivet asetettu tämän jälkeen takaisin alkuperäisille paikoilleen. Näitä, osittain laastin vielä peittämiä kiviä, jotka eivät enää olleet alkuperäisillä paikoillaan, tavattiin useasta paikasta ympäri kaivausalueetta. Alla olevien kivien koko ja kiveyksen laajuus oli kuitenkin estänyt laajemman tuhon. Samalla tavalla oli osa muustakin pintakiveyksestä ja laastista siirtynyt alkuperäiseltä paikaltaan.

Ensimmäisen tason paljastamisen yhteydessä kun kaivanto tuotiin kellotapulilta kirkon asehuoneelle päin, tutkittiin ison kiven ympäristö kaivannon SE-päässä. Kaivanto oli paikalla kaivettu pohjaan saakka (noin 2,2 m), puhtaaseen silttihiekkaan. Kaivantoa oli ulotettu vielä yli 50 cm ison kulmakiven alle pohjoisuuntaan ja asehuoneelle päin. Puhtaaseen pohjamaahan tehdyn kaivannon perusteella voitiin varmuudella sanoa, että paikan päällä tehty kiveys loppui syvyysuunnassa ja kellotapulille päin mentäessä isoon kulmakiveen SW- ja SE -suunnassa eikä se ulottunut tätä tasoa syvemmälle. Perustamissyvyys oli näin ollen noin 94,5 m mpy korkeudella ja arviolta ehkä 1,5 m nykyisen maanpinnan alapuolella.

Kaivannon päällimmäisen ja ensimmäisen kerroksen arkeologisen dokumentoinnin jälkeen (kartta 6) avattiin tutkittava alue koko sorakäytävän levyiseksi pelastuskaivausalueeksi yli 5 m pituudelta kaivauksen viimeisinä päivinä. Käytännössä avattu alue oli tuolloin kooltaan noin 6x4 m (kartta 7).

Paikalla oli kaksi toisistaan selvästi poikkeavaa, mutta samalla toisiinsa liittyvää, kivirakennelmaa. Asehuoneen puoleisessa päädyssä, alkaen 8 m asehuoneesta SE, oli karkeasti kirkon pituusakselin suuntainen eli SW-NE -suuntainen muurimainen rakennelma. Lounaaseen päin muuri jatkui suuntaan, joka osoittaa kohti Siikaniemen perhehautaa (K.E. Siikaniemi †1957, I. E. Siikaniemi †1962) ja koilliseen päin kohti Tuomisen (S. J. †1963) hautaa. Arvioituna kompassisuuntaana muurin kulku on 40-220°, eli 40° itään N ja 40° S lännestä.

ITÄ-LÄNSI -SUUNTAINEN MUURI

Itä-länsisuunnassa muuria avattiin noin 4 m matkalta. Muurin syvyys vaihteli 1,4-2,0 m välillä. Pohjan puhtaasta hiekasta mitattuna muurilla oli eteläpuolella korkeutta 62 cm ja pohjoispuolella, kirkon puolella 45 cm. Rakennelmaa ei itsessään purettu eikä sen sisempiä kivikerroksia voitu tutkitta. Muurin ympärillä oleva maa kaivettiin sen sijaan pohjaan asti, jolloin rakennelman läpileikkaus voitiin dokumentoida pintakerroksen osalta.

Muurirakennelmaa peitti päällä 10-20 cm paksu kerros löysää jättemaata, jossa oli kalkkilaastia, hienoa hiekkaa ja tiilimurskaa. Jo tässä kerroksessa näkyi joitain selvästi kiinteästi muurattuja liuskelaattoja *in situ*. On siksi mahdollista, että kerros on ainakin osittain syntynyt eroosion myötä, tiilimurskaa lukuunottamatta. Muuri oli rakennettu ylinten kerrosten osalta liuskelaatoista, joiden alla oli erikokoisia harmaita tai punaisia graniittilohkareita. Päällä olleet liuskelaatat olivat kookkaita.

Suurimpien mitat olivat 70x33x11 cm - 35x35x10 cm. Pienempi koko oli enimmäkseen 25x15x8 cm ja niillä oli täytetty isojen kivien välit. Luonnostaan pyöreiden-pyöreäkulmaisten harmaa- ja punagraniittilohkareiden koko vaihteli 70x80 cm ja 45x35x15 cm välillä. Suurin osa graniittilohkareista oli pyöreäkulmaisia luonnonkiviä; sen sijaan kaikkia liuskekiviä oli muotoiltu karkeasti hakkaamalla. Muurissa ei esiintynyt missään kohtaa tiiltä *in situ* osana säilynyttä rakennelmaa. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö tiiltä ehkä olisi käytetty.

Rakennusteknisesti (näkyvää) kalkkilaastimuurausta esiintyi vain katekerroksen muodostavassa päällimmäisessä liuskelaattakerroksessa. Kalkkilaasti oli kuten muuallakin vaaleanharmaata, ja paikoin vielä erittäin kovaa ja kiviin täydellisesti kiinnittynyttä (ks. kuvat 31498 ja 123770). Muurin alemmat kerrostumat, joita ei tutkittu profiileja lukuunottamatta, muodostuivat päällisin puolin tarkastettuna, yksinomaan pyöreistä graniittilohkareista, joita ei ollut kiinnitetty laastilla vaan kylmämuurauksella. Muurirakennelman pitkiä SW-NE -suuntaisia sivuja oli rakennusvaiheessa painotettu, s.o. suorakaiteen muotoiset pitkänomaiset graniittikivet ja sen jälkeen liuskelaatat oli ladottu alhalta ylös pitkittäisakselinsa mukaan muurin sivujen pitkittäisakselin mukaisesti.

Irallaan olleesta jätelaastista löytyi myös kappaleita joihin muodostui selvästi suora kulma eli muuraus oli kerran ollut tiilessä kiinni. Koska paikan päällä ei havaittu paikoillaan olevia muurattuja tiiliä, oli jäänteet ilmeisesti peräisin joko rakennelman ylemmistä kerroksista tai sitten ne oli tuotu paikalle jätteenä jostakin muusta lähistön rakennelmasta. Yksi vastaavanlainen muuratun tiilen muovaama laastinkappale löytyi SW-NE -suuntaisen muurin täytteestä, noin 30 cm syvyydestä muuratun kalkkilaastin alta.

Sen jälkeen kun SW-NE -suuntainen muuri oli ympäröivän maan suhteen kaivettu pohjaan saakka, laajennettiin kaivausta vielä länteen päin niin pitkälle kun se oli mahdollista. Näin avattiin muuria vielä noin metrin pituinen osa siinä toivossa, että lisätodistusaineistoa muurin ja rakennuksen pohjan iästä ja käytöstä, sekä niiden välisestä aikasuhteesta löytyisi. Kaivauksen W-kulman puhdistuksen yhteydessä havaittiin selkeästi ensinäkin, että SW-NE -suuntaisen muuriin yhtenäinen kiveys jatkui länteen päin nurmikön alla saman suuntaisena tuntemattoman etäisyyden päähän sen päällä kauempana alkavaan - ja maanalisen kiveyksen linjalla olevaan - maakumpareeseen ja hautarykelmään nähden lännessä. Toiseksi, muurin SW-NE -suuntainen kiveys muodosti suoran kulman sorakäytävän suuntaisesti ja asehuoneen ja kellotapulin välillä olevalle SE-NW -suuntaiselle leveämmälle ja syvemmälle kiveykselle. Kolmanneksi, irtomaan puhdistuksen yhteydessä löydettiin länsikulmauksesta ruudusta 105/49 iso, L-kirjaimen muotoinen laastimuurauskappale *in situ* kivien päällä. Kappaleen tarkempi puhdistus ja tutkimus paljasti, että kysymyksessä oli pystysuoran seinän jäännös, joka oli kuulunut jonkintyyppisen pystysuoran portti- tai ovirakennelman seinään.

Pystysuoraa laastirakennelmaa oli itä-länsiakselilla säilynyt 30 cm ja pohjois-eteläsuunnassa 25 cm. Korkeutta oli jäljellä 21 cm alla olevasta laastitasanteesta lukien. Kulmauksen ympärillä säilynyt laastitasanne oli kooltaan 23x21 cm.

Pystysuora laastijäänne muodosti perustamispiantaansa nähden sen juureen suoran kulman. Täysin tasainen laastipinta muistutti lattiapintaa. Kulmauksen säilynyt pystysuora 'seinäpinta' muodosti NW-SE -suuntaisen laastipinnan, joka oli samansuuntainen kuin kaivausalueella havaittu SE -suuntaan jatkuva yli 5 m pituinen kivimuodostelma, joka myöhemmin varmistui rakennuksen pohjan länsiseinäksi. Kovettuneessa laastissa näkyi myös eteläsuunnassa onkaloita, joissa oli ollut kiinni yli 20 cm kokoisia pyöreitä luonnonkiviä seinärakennelman tukena ja muurauksen osana (ks. kuvat 31499-501, 123771-774). Pystysuorasta seinärakennelmasta länteen päin muuri jatkui edelleen samansuuntaisena kirkon pituusakselin mukaisena. Laastikivikulmaus oli perustettu, kuten muualla, isojen liuskelaattojen päälle, kooltaan enimmillään 40x15x15 cm. Pohjan suuret punagraniittilohkareet olivat kulmauksen kohdalla 75x20x15-20 cm enimmillään.

Näin ollen voidaan varmuudella sanoa, että pystysuoran 'seinän' pinta asehuoneen päädyssä avautui samansuuntaisesti rakennuksen pohjan länsiseinän kanssa. Em. kulmauksen seinäpinta muodosti vuorostaan SW-NE-suuntaiseen muuriin nähden poikittaisen, 90° kulmassa olevan pystysuoran pinnan. Tämä tarkoittaa sitä, että suunnilleen itä-länsisuuntainen muuri kirkon ja tapulin välillä katkesi tähän pystysuoraan seinärakennelmaan rakennuksen pohjan länsiseinän kohdalla. Tämän rekonstruktion mukaan 'oviaukko' paikalla lienee sijainnut aivan länsiseinässä kiinni.

Muutaman kymmenien senttimetrien säteellä läntisestä laastikulmauksesta oli tummanruskea-punertavan hiekan alue. Hiekan joukossa oli palanutta savea, tiilenkappaleita, pienempiä kiviä ja palamatonta luuta. Merkittävämät löydöt kerrostumasta olivat kuitenkin arviolta satakunta lasifragmenttia, joiden yhteenlaskettu paino on noin kilon verran. Lasi oli vihreätä ikkunalasia, ns. metsälasia (Waldglas). Useassa palassa näkyi yhdelle pinnalle maalattua punaista kaarevaa, kasviornamentikkaa muistuttavaa kuviota. Lasit tulivat pieneltä pinta-alalta ja näyttävät joutuneen eräänlaiseen jätekuoppaan, syvyydeltään yli 50 cm. Osa lasinkappaleista oli selvästi ollut tulossa ja irisoitunut.

Absoluuttisten korkeusmittausten perusteella kaivauksen länsikulmasta löydetty pystysuora laastikulmajäännös SW-NE -suuntaisen muurin päällä oli muutaman senttimetrin tarkuudella samalla korkeudella kuin muurin itäisempi osa, jonka pinta oli lähes ehjä ja koostui huolellisesti muuratuista liuskekivilaatoista. Koska muurin päällä sijainnut laastikulmajäännös länsikulmassa oli selvästi jatkunut muurin itäosaa korkeammalle, ja koska itäosa oli säilynyt suhteellisen ehjänä, on ainakin SW-NE -suuntaisen muurin osan itäisellä puolella oletettavasti ollut laastilla muuratun - ja ehjänä säilyneen - kiveyksen päällä ehkä puinen lisävarustus asehuoneen edustalla, ainakin ennen kuin rakennuksen pohja rakennettiin yhteen muurin kanssa. Tämä selittäisi osaltaan hautausmaan muissa osissa havaitun, ja keskiaikaiseksi oletetun, ja nyt dokumentoidun muurin suhteellisen matalan korkeuden (50-100 cm), mikäli sillä oletetaan olleen jonkinlaista rakeenteellista tai vaikkapa puolustusellista merkitystä.

RAKENNUKSENPOHJAN SEINÄRAKENNELMAT

Muuriksi tulkitusta SW-NE -suuntaisesta kivrakennelmasta SE suuntaan, asehuoneesta aina 13 m päähän ulottunut rakennelma, tutkittiin pohjaan saakka, SE-päädyssä havaittuun suurikokoiseen kulmakiveen asti. Alue puhdistettiin kaikista irtonaisista kivistä ja maasta ensimmäisen dokumentoidun tason jälkeen. Alue itään päin kaivettiin pelkällä samalle tasolle koko kaivausalueen leveydeltä.

Ruutujen 100-103/50-51 kiveys oli ladottu pohjaan saakka ulottuvista, erittäin suurikokoisista luonnon pyöristämistä tai terävämpikulmaisista graniittilohkareista. Kivet olivat niin suuria, ettei niitä yritetty poistaa. Suurin kivikoko kaivannon SE-päädyssä oli 105x90x40 cm - 90x90x40 cm. Kivien keskikoko oli 45x30x10-15 cm - 38x30x20 cm. Pienimmät, ylemmissä kerroksissa olleet kivet, olivat kooltaan 25x20x12 cm - 18x 15x10 cm.

Pisimmät ja suurimmat suorakaiteen muotoiset pohjalla olleet kivet olivat, kuten asehuoneen edustalla muurissa, asetettu pituusakselinsa nähden seinän suuntaisesti, SE-päädyn suurimman kiven kohdalle saakka, joka muodosti koilliseen kulkevan 'seinän' kulmauksen. Kaakkoon suuntauva seinärakennelma oli 3,3 m pitkä. Asehuoneen päädyn muuri mukaanlukien pituutta kertyi pohjois-etelä -akselilla 5,3 m. Läntisen seinän kokonaispaksuus itä-länsisuunnassa pohjasta mitattuna oli noin 140 cm. Länsiseinällä laskettiin olleen säilynyttä korkeutta noin 40 cm. Seinän suuntaus oli 130°-310° eli 50° pohjoisesta W.

Alimman, isosta kivistä muodostuneen kerroksen kohdalla, ei tavattu laastia *in situ*. Näiden päällä olleista keskikokoisista kivistä ja niiden välistä löydettiin jonkin verran laastia, vaikka sitä pääasiassa löytyi ylimmästä pienikivi- ja liuskelaattakerroksesta. Keskimmäisen kerroksen kivet oli kiilattu kylmämuuraamalla suurten lohcareiden väliin.

Alustavan stratigrafisen matriisin mukaan (ilman absoluuttisia ajoituksia) suunnilleen pohjois-etelä -suuntainen seinä olisi samanaikainen tai myöhäisempi kuin asehuoneen edustan muuri. Tämä oli pääteltävissä seinän pohjoispäädyn kivistä, jossa isompia kiviä oli asetettu SW-NE -suuntaisen muratun kivilatomuksen päälle. Ainakaan rakennelma ei näyttäisi olevan itse muuria vanhempi.

SW-NE -suuntaisen muurin itäpuoliskon eteläpuolella oli toistametriä pitkä ja syvä alue, jossa ei ollut selkeää kivrakennelmaa yksittäisiä kiviä lukuunottamatta. Tästä SE -suuntaan eli kellotapulille päin, alkoi noin 2 m pitkä (SE-NW) ja itä-länsisuuntaan 135 cm leveä tasaisesti kivetty alue, jolla oli syvyyttä vähintään 30 cm. Kiviä ei kuitenkaan poistettu, joten kivikerroksen lopullinen syvyys jäi varmistamatta. Rakennusaineena paikalla oli käytetty pyöreitä tai pyöreäkulmaisia graniittilohkareita, suuria ja keskisuuria kiviä, joista muodostui alin kerros. Kivikoko vaihteli 32x32x25 cm - 25x20 cm välillä enimmillään ja 14x9x5 cm -23x16x15 pienimmillään. Suurimmat hakatut liuskelat olivat kooltaan 43x22 cm. Itäisimmän kulmauksen 'rappukiveksi' nimetty säännöllisen muotoinen litteä laaka ruudussa 100/52 oli kooltaan 50x50x15 cm.

Ylin kerros oli muiden alueiden tapaan muurattu laastilla kiinnitetyistä liuskekivilaatoista, jotka muodostivat tasaisen horisontaalisen kerroksen. Tähän ylimpään kerrokseen oli myös lisätty useita pyöreitä graniittilohkareita, jotka nekin olivat laastilla kiinni. Laasti oli väriltään vaaleanharmaata ja siinä oli seassa pienempiä kiviä kooltaan muutamaan senttimetriin asti.

Eräs kysymys, joka vielä kaivauksen viimeisillä tunneilla oli ratkaisematta oli se, minkä kokoinen rakennuksen pohja paikalla oli ollut, ja missä rakennelman itäseinä sijaitsi. Kaivauksilla oli tähän saakka selvinnyt, että SW-NE -suuntaista muuria oli käytetty hyväksi rakennettaessa kaakkoon päin ulottunutta noin 3,5 m pituista länsiseinää. Tämän jälkeen seinä teki 90° käännöksen koilliseen päin jatkuen yli 2,5 m päähän nykyisen nurmikon reunalle saakka.

Viimeisen tunnin aikana otettiin kaivauksilla suuri määrä maa-, makro-, laasti- ja hiilinäytteitä jatkotutkimuksia varten. Yksi näytteenotto kohta oli SW-NE -suuntaisen muurin eteläpuoli, alueen E-profiilissa, myöhemmin tehdyn hautauksen kohdalla kivettömällä alueella. Luuaineiston mahdollisella ajoittamisella oli tarkoitus antaa *terminus* - ajoituksia ympäristön ilmiöille, koska hauta oli paikalla anomalia ja kivrakennelmia selvästi nuorempi. Alustavan arvion mukaan näyttäisi siltä, että rakennuksen pitkittäiset luoteis-kaakkois -suuntaiset seinät olivat nuorempia kuin SW-NE -suuntainen muuri asehuoneen puoleisessa päädyssä, mutta vuorostaan vanhempia kuin em. pitkittäisten seinien profiilien alueella havaitut hautaukset.

Otettaessa luu- ja maanäytteitä syvältä kaivauksen itäprofiilista, välittömästi SW-NE -suuntaisen muurin eteläpuolelta, romahti noin puolen metrin pituinen osa koko itäprofiilia. Tuolloin paljastui NW-SE -suuntainen, isosta kivistä tehty säännöllinen kivilatamus, joka oli samansuuntainen ja muotoinen kuin rakennuksen läntinen seinä. Lähemmän tarkastuksen yhteydessä todettiin, että kivilatamus alkoi heti SW-NE -suuntaisesta muurista suuntaan SE ja oli selvästi rakennuksen pohjan puuttuva itäseinä. Seinä alkoi SW-NE -suuntaisen muurin eteläreunasta ja jatkui yhtenäisenä etelään päin avatun noin puolentoista metrin matkalla. Kiveys oli ladottu saman periaatteen mukaan kuin muualla; pohjalla olivat suuret pyöreäkulmaiset tai pyöreähköt graniittiset luonnonkivilohkareet ja ylempänä kulmikkaat, hakatut ja pienemmät kivet (ks. kuvat 123778-780 ja 31505-511).

Isommat kivet olivat kooltaan noin 70 cm ja muut noin 40x35 cm. Tarkempaa analyysiä kiviaineksesta tai rakennelmasta ei tehty kaivausten päättymisen takia ja siksi että käytävä peitettiin viikonlopun tulevia siunaustilaisuuksia varten. Itäseinän paljastuttua oli kuitenkin mahdollista arvioida paikan päällä sijainneen rakennuksen pohjan koko. Rakennelman dokumentoitu mitta pohjois-eteläsuunnassa oli 3,3 m, länsireunan muuri mukaanlukien noin 5,3 m. Pohjoisen x-koordinaatin 103 kohdalla rakennuksen pohjalla oli leveyttä länsiseinän ulkosyrjästä itäseinän sisäseinään 3,3 m. Läntisen seinän paksuus pohjoiskoordinaatti 103 kohdalla oli 1,4 m. Olettaen symmetristä järjestelyä seinien paksuuden osalta antaisi rakennuksen läntisen seinän ulkosyrjästä itäisen seinän oletettuun ulkosyrjään mitan noin 4,7 m. Rakennuksen pohjan enimmäisulkomitan voisi siten arvioida olleen noin 5,3 m x 4,7 m enimmillään.

TUHOKERROS

Huomionarvoinen seikka on myös se, että tapulin edustalla havaittu palokerros jatkui yhtenäisenä nauhana (anomaliaita lukuunottamatta) asehuoneelle päin etenevässä profiilissa, aina SE-päädyn isolle kivelle saakka, josta rakennuksen kivijalka alkoi. Selviä palon merkkejä havaittiin kuitenkin myös kaakkoiskulman ison kiven N-puolella, eli rakennuksen pohjan sisällä lähempänä asehuonetta. Usean kiven päälle oli kerääntynyt musta, nauhamainen hiilikerros tai isompi hiilikeskittymä. Monet isommista kivistä rakennuksen pohjan läntisen seinärakennelman sisällä näyttivät myös olleen voimakkaassa tulessa, sillä ne olivat pinnaltaan rapautuneet kuumuuden seurauksena.

Ilmiölle löytyi vahvistusta myös lähistöltä. Pelastuskaivauksen itäkulman kiveyksen ja laastin peittämän lattia-alueen pohjois- ja länsipuolella todettiin paksu palokerros, joka selvästi oli joko kokonaan tai ainakin osittain kivilatituksen alla. Myös SW-NE -suuntaisen muurin eteläkyljessä voitiin havaita miten musta, hiiltynyt tuhokerros (kuvat 31496, 123766-768), joka sijaitsi graniittilohkarekerroksen välissä. Tämä tarkoittanee sitä, että kivrakennelmat ylimmät osat ehkä syntyneet vasta palon jälkeen. Toimintaa lienee jatkettu entisellä paikalla myös tuhon jälkeen uudisrakennuksella ja korjaustöillä. Palokerroksesta otettiin useita ajoitusnäyteitä kivrakennelmien kronologian selvittämiseksi.

KAIVAUSTEN PÄÄTTYMINEN

Pelastuskaivauksen päättymisen aikoihin asehuoneen ja kellotapulin välillä päätettiin, että 13 m asehuoneesta SE alkanutta rakennusepohjaa ei tuhottaisi, vaan että viemärikaivanto yritettäisiin kokonaisuudessaan viedä rakennelman länsipuolelta. Kellotapulin edustalla olleita viemärikaivannon putkilähtöjä käännettiin tästä johtuen länteen päin niin, että asehuoneen edustan kivrakennelma voitiinkin ohittaa länsipuolen nurmikon kautta noin metrin etäisyydeltä. SW-NE -suuntainen kivimuuri, joka myös jatkui kivijalan ohituskohdassa kaivantoon nähden poikittaisena ilmiönä, alitettiin noin 50 cm syvyydessä. SW-NE -suuntainen muuri jäi sekun näin ollen koskemattomana paikoilleen tulevaisuuden tutkimuksia varten.

Avattaessa kesän 1999 viimeistä kaivanto-osaa kirkon asehuoneen ja länsipäädyn välillä huomattiin vielä, että SW-NE -suuntaisen kivimuurin kohdalla esiintynyt kerros, jossa oli tiilimurskaa, laastia, palanutta ainesta ym. rakennusjätettä, ei jatkunut enää muurin kohdalta länteen päin vaan päättyi siihen, 8 m etelään asehuoneesta, jossa itse kiveys päättyi. Ensimmäisen neljän metrin matkalla länteen päin asehuoneen edustan kivimuurista kaivanto vietiin länteen 2,7 m syvyydessä. Tuolloin ei tehty vastaavia havaintoja rakennusjätteestä; paikalta löytyi ainoastaan hautauksia ja vainajien luita

Tunnistettavissa olevat posliini- ja keramiikkalöydöt ovat enimmäkseen tuontitavaraa ja viittavat käyttöön 1600-1800 -luvulla. Metalliesineille ei voitu antaa tarkkaa ajoitusta.

KIRKON LÄNSIPUOLINEN KAIVANTO (osa 1)

Viemärikaivantoa jatkettiin kirkon länsipäädyn ovien edustalta suunnassa SW kaikkiaan 40 m. Kaivaus aloitettiin lännestä ja sitä jatkettiin kirkon W-päätä kohti. Etäisyydellä noin 31 m kirkon länsipäädystä SW törmättiin syvällä olevaan kivirakennelmaan (kartta 4). Kiveys loppui tasan 28,3 m kirkon länsipäädystä SW, eli sitä oli säilynyt noin 3,5 m matkalta. Kaivannon SW-päädystä oli poistettu kiveystä ehkä noin 50 cm matkalta ennen arkeologien paikalle tuloa. Alkuperäistä kiveystä paikalla oli siten ollut ehkä noin 4 m matkalla. Kiveystä oli säilynyt vertikaalisesti 1 m matkalta. Läntinen kivirakennelma piirrettiin, valokuvattiin, vaaittiin ja siitä tehtiin asianmukaiset dokumentointilomakkeet.

Kaivannon läntisimmän pisteen ja kivirakennelman välillä ei kaivannon profiileissa havaittu poikkeamia normaalista maalajikerrostumista. Matkalta noin 40 - 31 m kirkon länsipäädystä SW ei löydetty hautoja tai luita. Yksittäisiä hautoja tavattiin kivirakennelman 'sisäpuolelta', siis itäpuolelta eli lähempänä kirkon länsipäätä. Maaperä koko kaivausalueella oli löysää, kellertävänruskeata hienoa soraa, jossa oli 20-30 % silttiä. Päälle oli myöhemmin ajettu kävelykäytävillä olevaa soraa.

Rakennelman suurimmat kivet olivat sen SW-päädystä. Kaikki dokumentoidut kivet olivat yhtä liusketta lukuunottamatta punaista graniittia. Kooltaan suurimmat kivet sijaitsivat latomuksen pohjalla ja olivat mitoiltaan 70x80 cm, 80x50x35 cm ja 40x50x50-60 cm. Seuraava kivikoko oli noin 25x20x15 cm ja pienimmät noin 5-15 cm. Kaikki kivet olivat hakattuja ja karkeasti käsiteltyjä. Ainoastaan osassa kaikkein pienintä kivikokoa oli joitain pyöreitä luonnonkiviä.

Kiviä ei dokumentoiduissa osissa oltu ladottu riveihin ('random uncoursed') eikä kivien välissä ollut laastia tai muuta sideainetta. On kuitenkin varsin todennäköistä, että SW-puolen tuhoutuneessa osassa oli ollut suhteellisen hyvin, kerroksittain asetettuja kiviä profiilin jäljelle jääneiden kivien sijainnista päätellen.

Kiveys alkoi 30 cm nykyisen sorapinnan alta ja päättyi 130 cm syvyyteen. Paikalta ei löydetty tiiltä tai muuta rakennusjätettä kuten kalkkilaastia tai laastikerroksia muista alueista poiketen. Rakennelman N-S -suuntausta ei voitu tarkasti todeta, koska sekä lounais- että koillispäätä oli vahingoitettu aikaisempien kaivuutöiden yhteydessä. Jos rakennelma kuuluu kirkkoa ympäröivään suorakaiteen muotoiseen kivikehään on sen kuitenkin täytynyt kulkea paikalla noin SE-NW-suuntaisesti. Alueen puhdistuksen jälkeen havaittiin, ettei koko SW-NE -suuntaisen kaivannon pituusakselin luoteispuolella ollut lainkaan kiviä, edes avatun kaivannon koko leveydeltä. Samansuuntaisesti oli maahan upotettu 1980-luvulla kasteluvesiputki, joka kulki 40 cm syvyydessä dokumentoidun kiveyksen pohjoispuolella. Periaatteessa kiveys olisi tuolloin voitu poistaa. Työntekijöiden muistikuvan mukaan kiviä ei tuolloin kuitenkaan olisi poistettu vaan vesiputkea olisi siirretty juuri kiveyksen takia jonkin verran pohjoiseen keskikäytävältä.

Tätä muistikuvaa tukee erityisesti se, että kiveyksen laajuutta yritettiin vielä kaivausten aikana määritellä kairauksen avulla. Kairana käytettiin noin 2 m pituista

umpiteräskairaa. Kaivausalueen pohjoispuolen nurmi kairattiin aina 1,4 m leveydeltä pohjoiseen päin nykyisille haudoille asti sekä koko 3,5 m pituudelta. Kairaus tehtiin noin 50-100 cm välin ja satunnaisin pistokokein 100 cm syvyyteen saakka. Koko kairausalueelta dokumentoidun kiveyksen N-puolelta ei saatu yhtään kivikosketusta. Koska kiveys muualla latomuksen kohdalla alkoi 30 cm käytävän soran alla, ei sen pohjoispuolella siten näyttäisi olleen ainakaan yhtenäistä kiveystä. Kairausta suoritettiin myös itse kivilatomuksen sisällä, kivien välissä. Pintakivien alta tavattiin tuolloin yhtenäistä kiveystä/kiviä koko pintakivetyltä alueelta (kartta 4). Kivirakennelman kirkonpuoleisen päädyn, s.o. NE-päädyn kohdalla, todettiin myös kairauksella maanalaisen kiveyksen loppuvan pintakivien kohdalla. Dokumentoidun kaivannon eteläpuolta ei voitu kairata koska kaivannon maamassat kerättiin sinne, ja koska modernit haudat olivat täällä huomattavasti lähempänä.

Läntisin kivirakennelma katsottiin kaivausten päätyttyä kaiken kaikkiaan niin pahoin vaurioituneeksi, että se voitiin puhkaista kaivuuleveyden osalta sadevesiviemäriin viemiseksi eteenpäin. Kivirakennelmaa ei olisi voitu ohittaa eteläpuolelta hautojen takia ja sen vieminen pohjoispuolelta olisi tuhonnut olemassa olevan hautausmaan vesijohtojärjestelmän.

Edellä kuvatun kaivannon NE-päädystä tasan 6 m kirkon länsipäädylle päin, Sipilän (A. Mäkelä †1926, T. Sipilä †1937, O. Sipilä †1940, I. Palén 1974, T. Palén †1975) perhehaudan kohdalla (sorakäytävän NW-puolella), oli kertoman mukaan havaittu muurattu kivirakennelma. Viimeisimmän hautauksen yhteydessä 18.2. 1999 havaitsi seurakunnan työntekijä Markku Helander haudankaivuun yhteydessä haudan NE-päädyn kohdalla 'kivimuurin'. 'Muuri' alkoi noin 30 cm syvyydestä lähtien ja sitä jatkui aina 1,5-1,7 m syvyyteen saakka. Muistikuvan mukaan rakennelma oli noin 80 cm levyinen ja se oli tehty pyöreistä (ei hakattu) kivistä, jossa kivet olivat toisissaan kiinni laastilla. Paikan päällä kävi silloin seurakunnan kutsusta arkeologi Hannu Poutiainen Lahden kaupunginmuseosta.

Mainittakoon vielä, että jatkettaessa läntistä sadevesikaivantoa koilliseen eli kirkon länsipäätyyn päin, ei em. perhehaudan kohdalla ja sorakäytävän alueelta tavattu vastaavanlaista muurattua kivirakennelmaa, joka olisi kulkenut käytävän poikki SE-NW -suuntaisesti.

KIRKON LÄNSIPUOLINEN KAIVANTO (osa 2)

Viemärikaivantoa jatkettiin paikalta kohti kirkon länsipäätyä, noin 6 m etäisyydelle päädyn ovista (kartta 5). Tästä kaivanto haaroitettiin kulkemaan asehuoneelle päin ja toisaalta luoteeseen päin kirkon pohjoispuolelle.

Pohjoispäästä 6 m ja eteläpäästä 6,6 m etäisyydellä kirkon länsipäädyn ovien kohdalla tavattiin suurempi keskittymä, ilmeisesti kirkosta lähtöisin olevaa rakennusjätettä sekä alue, jossa pienellä pinta-alalla oli suhteettoman suuri määrä luita ja vainajien osia.

Kaivannon kohdalla oli suuri määrä karkeasti hakattuja punagraniittilohkareita, suurimmat kooltaan 60x30x45 cm ja pienimmät noin 10x15 cm. Lohkareiden keskikoko vaihteli 25x30 ja 30x40 cm välillä. Kivien järjestys ei päällisin puolin näyttänyt olevan säännöllinen eikä varsinaisia 'kivirivejä' havittu. Kivet olivat irtonaisia eikä niitä oltu asetettu paikoilleen siinä mielessä, että ilmiötä olisi voinut kutsua rakennelmaksi. Kivissä tai niiden välissä ei havaittu merkkejä kalkkilaastista vaan väliin jäi suuri onkaloita ja tyhjää tilaa. Kivikeskittymä oli liian hatara ollakseen latomus tai perusta tai edes aita. Se muistutti pikemminkin jätekaivantoa, johon ylimääräinen kiviaines oli heitetty, mahdollisesti kirkon aiemman korjauksen tai rakennuksen yhteydessä. Kivien välistä ja niiden alta löytyi myös palamattomia ihmisen luita, minkälaista ilmiötä ei muualta kivilatomusten yhteydessä tavattu.

Kivillä peitetyn alueen koko laajuutta ei voitu varmuudella määritellä. Sadevesikaivannon asehuoneelle ja pohjoiseen päin suuntautuviissa jatko-osissa ei kuitenkaan havaittu jatkoa ovien edustalla havaitulle ilmiölle. Tästä johtuen näyttää siltä, että kiviainesta ja muuta rakennusjätettä olisi kerätty lähinna länsipäädyän eteen. Avatun kaivannon suuntaus oli 150°-330°. Kaivannon pituus oli 2,2 m ja leveys 60-65 cm. Kiviainesta paikalla oli NW-puolella toista metriä ja se ulottui pohjoispäädyssä noin 140 cm syvyyteen. SE-laidalla kivikerrostuman paksuus oli puolet tästä, minimissään noin 50 cm.

Paikalta ei tehty esinelöytöjä. Kivien joukossa oli tosin runsaasti tiilenkappaleita ja tiiliä, osa niistä kokonaisia. Joukossa havaittiin ruostuneita nauvoja ja rautaista ohutta ja litteätä levynauhaa. Näistä otettiin talteen ehjät ja sellaiset tiilet, joiden muoto voitiin päätellä tai nähdä selvästi (yksi kaari- tai holvitiili). Osa tiilistä oli altistunut erittäin korkeille lämpötiloille; ne olivat mustuneet ja pullistuneet sisältä ulospäin lämpölaajentumisen seurauksena. Tiilet olivat mitä ilmeisimmin olleet tulipalossa. Maaperä kaivannon alueella oli enimmäkseen löysää, kellertävänruskeata-harmaata keskikarkeata hiekkaa. Maa-aines oli koko ajan sekoittunutta pinnasta pohjaan asti kivien alle.

Kaivannon jälkeen heti itään alkoi kymmenisen metriä pitkä alue asehuoneelle päin, josta tuli erittäin suuret määrät palamattomia ihmisen luita, kokonaisia kalloja ja raajojen luita. Pienellä aluella oli arviolta kymmeniä vainajia, s.o. luita oli liian tiheästi, jotta ne olisivat voineet olla tavallisista hautauksista. Vainajien luita tuli jo noin 40 cm syvyydestä aina 2 m asti paikalta, jossa työntekijöiden käsityksen ja tiedon mukaan ei ainakaan tämän vuosisadan alun jälkeen ole tehty kaivuutöitä. Luiden ja vainajien jäänteiden esiintyminen stratigrafiassa näyttäisi viittavan jonkinlaiseen 'joukkohautaan', jonka ikää ei tarkemmin määritelty tämän tutkimuksen yhteydessä. Ehjät kallot tutkittiin, mutta niissä ei esim. havaittu viitteitä väkivaltaisesta kuolemasta tai vastaavasta. Yhdessä kallossa oli vielä hiuksia jäljellä (123742 ja 31470).

KIRKON POHJOISPUOLINEN KAIVANTO

Sadevesiviemärikaivanto ulotettiin kirkon pohjoispuolella kirkon länsipäädyn ohittavaa sorakäytävää pitkin suunnassa NW noin 20 m päähän kirkon luoteiskulmasta. Kohdassa 15,7 m kirkon NW-kulmasta suunnassa 290° löydettiin käytävään nähden poikittainen ja kirkon pituusakselin suuntainen, eli karkeasti lounais-koillissuuntainen, muurattu kivimuuri (kartta 9). Muurin itä-länsisuuntaukseksi mitattiin 48°-228°. Muuri sijaitsee hautojen Sivenius (†1892) ja Hakala (†1952, †1978 ja †1993) kohdalla. Muuri oli säilynyt täysin ehjänä. Muurin syvyydeksi poikittaissuunnassa, s.o. SE-NW -suunnassa, mitattiin 175 cm. Muurin paljastettu leveys lounais-koillissuunnassa oli noin 70 cm. Muurin kiveyksen perustussyvyydeksi pohjoispuolella (NW) mitattiin 70 cm maanpinnasta ja eteläpuolella (SE) näkyväksi osaksi 50 cm.

Maaperä paikan päällä oli tummaa, punertavan-ruskeata keskikarkeaa hiekkaa tai soraa, joka vaihteli löysästä hyvinkin kompaktiin. Maan seassa oli paikoitellen tiilimurskaa ja tiilenpalasia (5x10 cm max.) sekä selviä kalkkilaastialueita. Laasti oli kivien päällä tai välissä *in situ*. Kaivannon pohjoispäädystä oli 3x25 cm kokoinen maatuneen puun alue. Puu liittyi mahdollisesti kivimuurauksen päällä olleeseen lisävarustukseen koska vastaavalaista ilmiötä ei havaittu kivimuurin ulkopuolella.

Kivimuurin rakennusaineena oli käytetty graniittia ja litteitä liuskekiviä sekä mm. tiilimurskaa. Rakenteellisesti tiili ei kuulunut konstruktion vaan siitä oli käytetty ainoastaan täyteenä. Litteät, liuskelaatat muodostivat kiveyksen ylimmän kerroksen. Rakennelma muodostui säännöllisiin riveihin ja muotoon ladotusta kiveyksestä (regular course) kaikissa suunnissa. Liuskekivien suurin koko vaihteli 35x35x20 ja 30x25x20 cm välillä. Näiden isojen kivien väliin oli muurilaastilla asetettu pienempiä, kooltaan noin 5x10 cm kokoisia kiviä. Päälimmäisen liuskekivikerroksen alla oli oikeastaan vain yksi suhteellisen suurikokoisista kivistä ladottu pohjakerros. Suurimmat perustuskivet sijaitsivat kaivannon NW-päädyn pohjalla ja olivat kooltaan noin 70x50x40-50 ja 50x30x30-40 cm. Liuskeet ja kulkikkaat kivet olivat muotoiltu karkeasti hakkaamalla.

Kalkkilaastimuurausta esiintyi ainoastaan ylimmässä kerroksessa, liuskekivikerroksessa. Säännöllisiin riveihin ladotut kivilaatat oli asettamisen jälkeen muurattu paikoilleen vaalenharmaalla kalkkilaastilla. Laasti oli kaikissa kohdin *in situ* kivien välissä ja osittain päällä, paikoitellen erittäin kovaa, mutta paikoitellen myös pehmeää ja haurasta. Laastista otettiin kaksi näytettä, kuten myös maakonteksteistä niiden yhteydestä. Maakerrostumien kohdalla merkillepantavaa oli se, että stratigrafiassa oli noin 10 cm paksuisen vaalean, hienon hiekkakerroksen alla muutaman senttimetrin paksuinen värjäytynyt hiekkakerros ja sen alla suunnilleen saman paksuinen musta, palokerros kuten kirkon asehuoneen ja tapulin välisen eteläisen kaivannon kohdalla oli ollut.

Sadevesiviemärikaivanto ulotettiin kivuttomasti pohjoisimman muuri-osan ali SE-NW -suunnassa ja näin ollen muuriin ei kajottu. Muuri peitettiin dokumentoinnin ja tutkimusten jälkeen koskemattomana. Paikalta ei tehty esinelöytöjä.

ESINELÖYDÖT

Ns. itäisestä kaivannosta, joka vedettiin kellotapulिन suuntaisesti itä- ja länsipäätyjen välille, ei tehty varsinaisia esinelöytöjä. Kaivannon osasta 3, kellotapulista länteen, otettiin talteen hautauksesta puuarkun osa (KM 99068:22). Itäisen kaivannon muista osista ei löydetty esineitä.

Kirkon länsipuolisessa kaivannossa, osassa 2, kirkon länsipäädyn edustalla, todettiin kaivauksen aikana suuri määrä, ilmeisesti kirkosta peräisin olevaa rakennusjätettä. Tämä muodostui puhkiruostuneesta metalliromusta, kuten nauloista tai litteistä, ohuista nauhamaisista rautalevyistä tai tiilenkappaleista. Näitä ei kahta ehjää tiiltä ja muutamaa naulaa lukuunottamatta otettu talteen. Länsipuolisen kaivannon osa 1 oli löydötön, kuten myös kirkon pohjoispuolinen kaivanto kokonaisuudessaan.

Kellotapulिन ja asehuoneen välisestä kaivannosta löytyivät kaivauksen ainoat esinelöydöt (KM 99068: 1-19), osa niistä seulasta. Kaikki löydöt ovat historiallisen ajan löytöjä, ilmeisesti myös piilöydöt. Ajoitettavat löydöt ovat 1600-1800 -luvulta ja enimmäkseen tuontitavaraa.⁵ Määrällisesti suurimman löytöryhmän muodosti vihreä ikkunalasi, jota löytyi arviolta heiman toistasataa fragmenttia, yhteispainoltaan noin kilon verran.⁶ Lasifragmenttien joukossa oli yllättäen myös useita punaisella maalilla maalattuja kappaleita. Osa paloista oli selvästi paksu- ja kaarevareunaisia kuten kirkon lasi-ikkunoiden kaarissa, ja osa oli mitä ilmeisimmin ollut alunperin kiinni lyijykiskoissa. Lasinkappaleet löytyivät muutamaa poikkeusta lukuunottamatta ruudusta 105/49, kaivausalueen länsikulmasta, pystysuoran laastiseinäkulmauksen vierestä.

Lasitettua keramiikka löytyi kaksi palaa ja palanutta savea niinkään kaksi palaa. Kaksi erivärisestä raaka-aineesta tehtyä retusoitua pii-iskosta löydettiin näiden lisäksi rakennuksen pohjan sisältä. Metalliesineiden joukossa oli sekä rauta- että pronssiesineitä. Rautalöytöjen joukossa oli naula ja pienehkö, ruodollinen veitsi. Paikalta löydettiin näiden lisäksi pronssinen nappi tai niitti ja taivutettu lenkki, jonka käyttötarkoitus on epäselvä.

⁵ Kiitän tässä Museoviraston Rakennushistorian osaston tutkijaa Marianna Niukkasta hänen antamistaan suullisista tiedosta.

⁶ Lasifragmentteja ei ole voitu tutkia tarkemmin eikä luetteloida kaikilta osin löytöluettelon edellyttämällä tavalla. Täsä johtuen esineryhmän määrä ja paino on vain alustava arvio. Lasinkappaleet ovat tätä kirjoitettaessa Kansallismuseon konservointilaboratoriossa puhdistusta ja konservointia varten, joka tapahtunee aikaisintaan kesän 2000 aikana. Lasinkappaleissa havaitut hyvin säilyneet maalaukset edellyttävät maalauksen kiinnitystä ja konservointia niiden tuhoutumisen estämiseksi.

YHTEENVETO

Hollolan seurakunta toteutti kirkon hautausmaalla 26. 8. -19.9. 1999 välisenä aikana sadevesiviemäröinnin parannustöitä. Viemäröinnin kaivuutöitä valvoi arkeologi FL Kenneth Lönnqvist Lahden kaupunginmuseosta, joka myös toimi pelastuskaivauksen johtajana.

Sadevesijärjestäminen kaivaminen tapahtui koneellisesti. Kaivaukset aloitettiin kellotapulin edestä, josta edettiin kirkon asehuoneelle ja siitä edelleen kirkon länsi- ja pohjoispuolelle. Kaivauksen aikana suoritettiin arkeologisia tutkimuksia kaikkiaan viidessä eri kohtaa, kellotapulin edustalla, kellotapulin ja asehuoneen välillä, kirkon länsipäädyn edustalla ja kirkon pohjoispuolella. Merkittävimmät tutkimustulokset saatiin kellotapulin ja asehuoneen, kirkon länsipuolen ja kirkon pohjoispuolen kaivannoista, joista löytyi historiallisen ajan muurin ja rakennuksen pohjan jäänteitä. Kirkon kellotapulin ja asehuoneen välillä tehtiin noin viikon mittainen pelastuskaivaus havaitun rakennuksen pohjan tutkimiseksi.

Kellotapulin kaivauksissa todettiin laaja tuhokerros nykyisen kellotapulin edustalla, jota jatkui tapulin suuntaisesti ainakin muutaman metrin pohjoiseen. Tuhokerros viittanee paikalla sijainneeseen kellotapulin edeltäjään. Edeltävän rakennuksen tarkasta koosta tai suuntauksesta ei voitu tehdä tarkkoja havaintoja; E-W suunnassa rakennuksella näyttäisi ollen pituutta noin puolet nykyisen kellotapulin pituudesta. Palon jäänteet sijoittuivat nykyisen kellotapulin itäisen osan ja itäisen keskusoven väliselle alueelle.

Kirkkoa kiertävän ja keskiaikaiseksi oletetun muurin hyvinsäilyneitä jäännöksiä löytyi kolmesta kohtaa: asehuoneen edustalta sekä kirkon länsi- ja pohjoispuolelta. Asehuoneen edustalla muuri kulkee itä-länsisuuntaisesti sunnilleen oletetulla paikallaan. Läntisiltä ja pohjoisilta osiltaan se näyttäisi kuitenkin kulkevan huomattavasti lähempänä kirkkoa kun on arveltu. Kaivausten aikana ei voitu varmistua siitä, oliko v. 1999 havaitut kiinteät historiallisen ajan muinajäännökset kirkon länsi- ja pohjoispuolella osa aikaisemmin havaittua muurijärjestelmää, vai oliko alueella useita sisäkkäisiä kivikehiä kirkon ympärillä.

Muurin nyt ensi kertaa tieteellisesti dokumentoitu rakenne ja muoto vastaavat suhteellisen hyvin siitä aiemmin esitettyjä vahvistamattomia tietoja. Rakenteeltaan muuri koostui säännöllisen muotoisista lohkeista, jotka oli katettu laastilla muuratuilla litteillä liuskekivillä. Rakenteella oli korkeutta noin 50-100 cm ja leveyttä noin 1-2 m. Matala korkeus viittaa siihen, että muurin päällä on luultavasti ollut puinen lisävarustus. Merkkejä varustuksen päällä mahdollisesti olleista puista havaittiin kirkon pohjoispuolella. Tästä johtuen on myös mahdollista, että muurilla olisi ollut puolustuksellistakin merkitystä. Samantapaisia puuvarustuksella rakennettuja kivimuuripohjaisia aitoja on vielä esimerkiksi ent. Sastamalan eli Karkun kirkon ja Merimaskun kirkon hautausmaiden ympärillä.⁷

⁷ Kiitän Anne ja Hannu Takalaa Lahden kaupunginmuseosta tietojen ja valokuvien keruusta asiaan liittyen.

Asehuoneen edustalla havaittiin muurin yhteydessä myös etelään päin jatkuva kiveys, joka oli paikalla olleen rakennuksen pohja. Rakennuksen pohjan ulkomitaksi arvioitiin 5,3 x 4,7 m. Pohja näyttää olevan samanaikainen tai myöhempi kuin varsinainen muuri. Rakennustekniikaltaan pohjan kiveys sekä kalkkilaasti olivat samanlaisia kuin muurissa. Paikalla sijainneen rakennuksen arvellaan olleen katettu porttirakennelma, joka johti asehuoneelle ja kirkkoon (M. Hiekkänen).⁸ Vertailukohtia voisi hakea esimerkiksi Hattulan kirkosta.⁹

Asehuoneen edustan rakennuksen pohjan kaakkoispäädystä vielä noin 2 m suuntaan SE ulottuva kiinteäksi pakkaantunut laastikerros liittyy paikan päällä olleeseen rakennukseen. Rakennusjätteestä tehdyt tiilimurskelöydöt viittaavat siihen, että rakennuksen ylemmissä osissa (kerroksissa) oli tiiltä rakennusaineena ainakin osittain. Paikalta löydettiin myös kovettuneita kalkkilaastin kappaleita, jossa oli tiilen jäljiltä jähmettynyt suora kulma.

Tasainen kiveys rakennuksen pohjan kahdessa ensimmäisessä dokumentoidussa tasossa viittaa siihen, että paikalla oli tasainen laastilattia, joka muodostui muuratuista liuskelaatoista. Lattian olemassaoloa tällä tasolla tukee länsikulmasta, asehuoneen puoleista päädystä löydetty pyöreistä kivistä ja laastista muurattu aukko, joka oli toiminut seinänä. Seinää oli säilynyt yli 20 cm korkeudelle lattiapinnasta eli 96, 11 m mpy korkeudelle asti. Aukko on luultavasti toiminut ovena, koska se avautui heti lattian pinnasta, jossa laasti muodosti 90° kulman lattiapinnan kanssa. Tämän rekonstruktion mukaan laastilattian yläpinnan taso oli suunnilleen samalla tasolla kuin asehuoneen edustan itä-länsisuuntaisen muurin yläpinta, eli noin 95, 90-95 m mpy.

Oviaukko oli perustettu suoraan itä-länsisuuntaisen muurin päälle, jonka korkeus vaihteli noin 50-60 cm välillä. Muuri muodosti samansuuntaisen pinnan etelään päin jatkuvan rakennuksen pohjan länsiseinän kanssa, s.o. ovi avautui asehuoneelle päin. Oviaukon toinen, idänpuoleinen, kulma oli kadonnut, joten aukon lopullista leveyttä ei voitu vahvistaa v. 1999 tutkimuksissa. Ehjänä säilyneen itä-länsisuuntaisen muurin itäosa oli muutaman senttimetrin tarkkuudella saman korkuinen kuin länsikulman seinänkappaleen sekä itä- että länsipuolen kivetty ympäristö. Koska seinä kohosi tästä vielä säilyneestä osastaan yli 20 cm korkeuteen, oli perustusmuurin päällä sijainnut toisenlainen - ehkä puuperustainen - seinärakennelma asehuoneen puolella. Rakennuksen muiden seinäpintojen korkeudesta tai koostumuksesta ei saatu havaintoja. Paikan esinelöydöt viittaavat käyttöön 1600-1800 -luvulla.

Em. rakennuksen suhteellisen pienestä koosta johtuen ei liene todennäköistä, että nykyisen kellotapulin ja kirkon asehuoneen välillä havaittu tuhokerros, joka pieniä

⁸ Suullinen tieto, Markus Hiekkänen lokakuu 1999.

⁹ Kiitän tässäkin Anne ja Hannu Takalaa Lahden kaupunginmuseosta tietojen ja valokuvien keruusta asiaan liittyen.

katkoksia lukuunottamatta jatkui koko mainitulta matkalta, olisi pelkästään syntynyt pienikokoisen rakennuksen tuhon yhteydessä. Esim. kirkon pohjoispuolella muurin yhteydessä palokerros oli dokumentoidun leikkauksen alaosassa, kellertävän ja punaiseksi värjäytyneen hiekkakerroksen eristämänä. Ainakin kirkon pohjoispuolella tuhokerros liittyy itse kirkon puisten rakenteiden paloon. Ilman absoluuttisiakin ajoituksia tästä muurinosasta on mahdollista sanoa, että muurin perustaminen täällä tapahtui vasta palon jälkeen, koska palokerroksen päällä oli em. kuvauksen mukaisesti kaksi hiekkakerrosta noin 15-20 cm paksuudelta.

Kirkon vesikaton ja kattorakenteiden tiedetään palaneen ainakin v. 1642¹⁰, mutta tässä yhteydessä ei tiedetä varmuudella vaurioituivatko myös kirkon sisäosat tässä nimenomaisessa tulipalossa. Merkittävä osa rakennuksen pohjan W-kulman ulkopuolelta talteenotetuista lasinkappaleista¹¹ oli palanut voimakassa tulessa, osittain sulanut ja mustunut ja irisoitunut. Lasinkappaleiden joukossa oli punaisella maalilla vihreälle kentälle tai lasille maalattuja kappaleita. Joukossa oli useita ikkunoiden yläosan kaarista olevia ja lyijykiskoissa kiinni olleita kappaleita. Mikäli lasinpalat ovat kirkosta lähtöisin, olisi kirkossa riehunut tulipalo vaurioittanut vesikaton lisäksi myös muita rakenteita aina ikkunoiden korkeudelle saakka. Jos näin todella tapahtui, ihmetyttää miksi lasinpalat - sekä rakennelman päältä poistetut rakennusjätteet olisi kannettu asehuoneesta 8-9 m päähän ja haudattu sinne. Mikäli maalatut ja palossa olleet lasi-ikkunat kuitenkin kuuluivat asehuoneesta SE sijainneeseen rakennukseen herää kysymys, miksi siinä käytettiin jopa maalattua ikkunalasia.

V. 1999 tutkimukset nostivat esiin monia uusia kysymyksiä, joihin tuleva tutkimus toivottavasti antaa vastauksen. Hollolan kirkon asehuoneen edustalla suhteellisen hyvin säilynyt rakennuksen pohja voitaisiin - alueen jatkuvasta käytöstä huolimatta - tutkia suhteellisen pienellä vaivalla ja rahalla. Jatkotutkimukset olisivat tässä esiteltujen tulosten valossa perusteltuja koska historiallisen ajan jäänteet sijaitsevat alueella, jolla ilmeisesti ei ole ollut varsinaista maankaivuutoimintaa. Siksi on varsin todennäköistä, että alueelta voisi myös tulevaisuudessa löytyä hyvin säilyneitä rakennuksen jäänteitä.

Porvoo 1.12. 1999
päiväys ja aika

Kenneth Lönnqvist
Kenneth Lönnqvist
FL

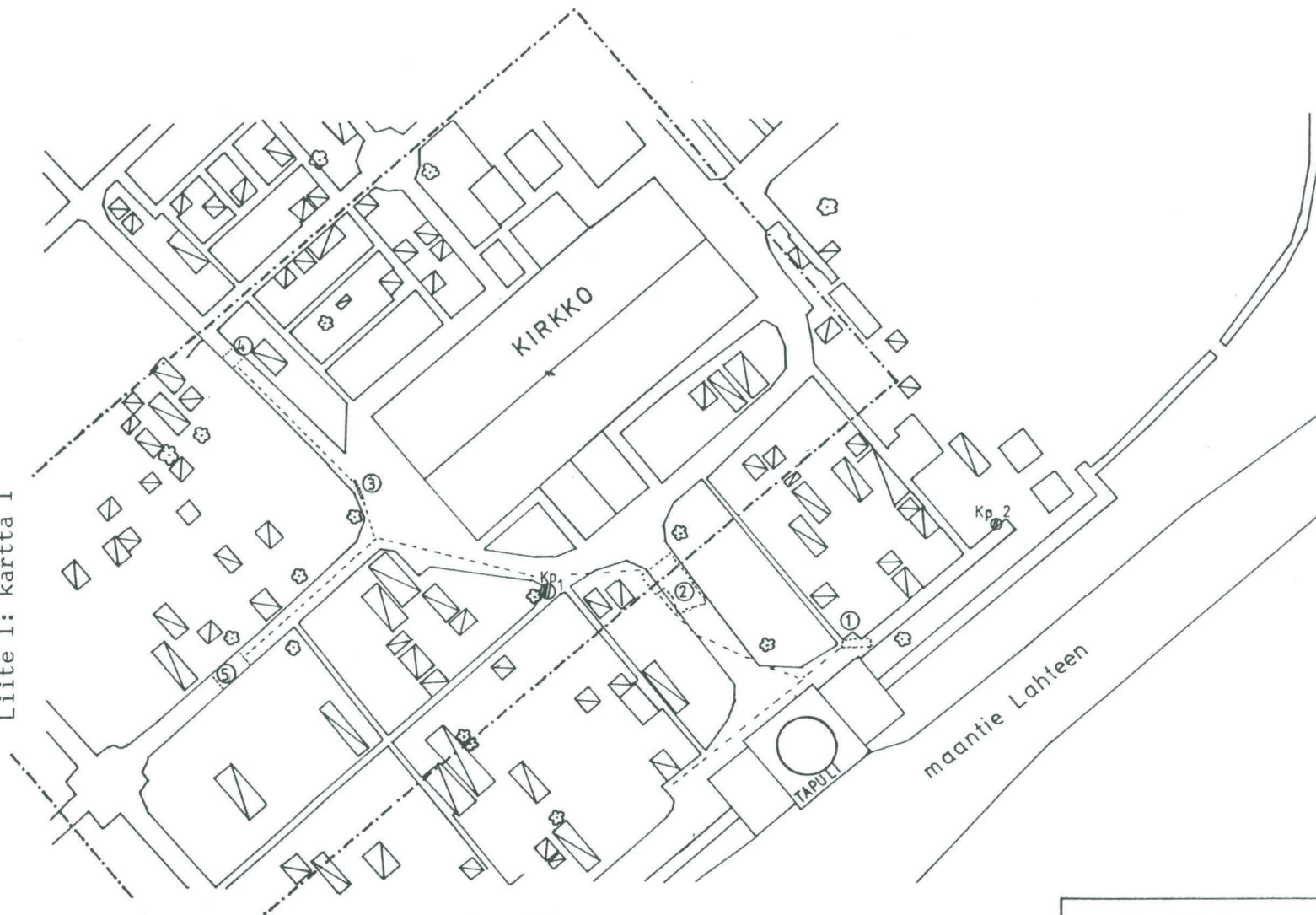
¹⁰ A. Sinisalo. Hollolan kirkko. 1985, s. 97.

¹¹ T. Riska. Hollolan kirkko. 1985, s. 135-136. Lasimaalaukset s. 136, yläkuva, ala oikealla, ainoa mahdollinen maalaustyyppi. Ainakin E. Brennerin vuosina 1671-1672 kopioiduissa lasimaalauksissa oli vihreä värikkenttä pohjana ja ornamentiikkana kasviaiheet.

LIITE 1**LUETTELO KARTOISTA**

Piirtänyt Merja Uotinen. Puht. piirt. Kenneth Lönnqvist
Hollolan kunta, Hollolan kirkko
elokuu - syyskuu 1999

Kartta 1	Yleiskartta. Kaivaus 1999.	Mk 1: 500.
Kartta 2	Itäinen kaivanto, osa 1. Profiilikartta.	Mk 1: 20.
Kartta 3	Itäinen kaivanto, osa 2. Profiilikartta.	Mk 1: 20.
Kartta 4	Läntinen kaivanto, osa 1. Taso- ja profiilikartta.	Mk 1: 20.
Kartta 5	Läntinen kaivanto, osa 2. Tasokartta, taso 1.	Mk 1: 20.
Kartta 6	Tapuli-asehuone -kaivanto. Tasokartta, taso 1.	Mk 1: 20.
Kartta 7	Tapuli-asehuone -kaivanto. Tasokartta, taso 2.	Mk 1: 20.
Kartta 8	Tapuli-asehuone -kaivanto. Profiilikartta, W-profiili.	Mk 1: 20.
Kartta 9	Pohjoinen kaivanto. Taso- ja profiilikartta.	Mk 1: 20.

⊙ kaivaus 1999

--- viemärikaivanto 1999

▣ iso hauta

☼ lehmus

--- keskiaikaiseksi arvioidun kivimuurin laskettu kulku-ura
(kirkon ja kirkon edustan välillä oleva muurirakennelmaa)

HOLLOLA
Hollolan kirkko
K. Lönnqvist 1999

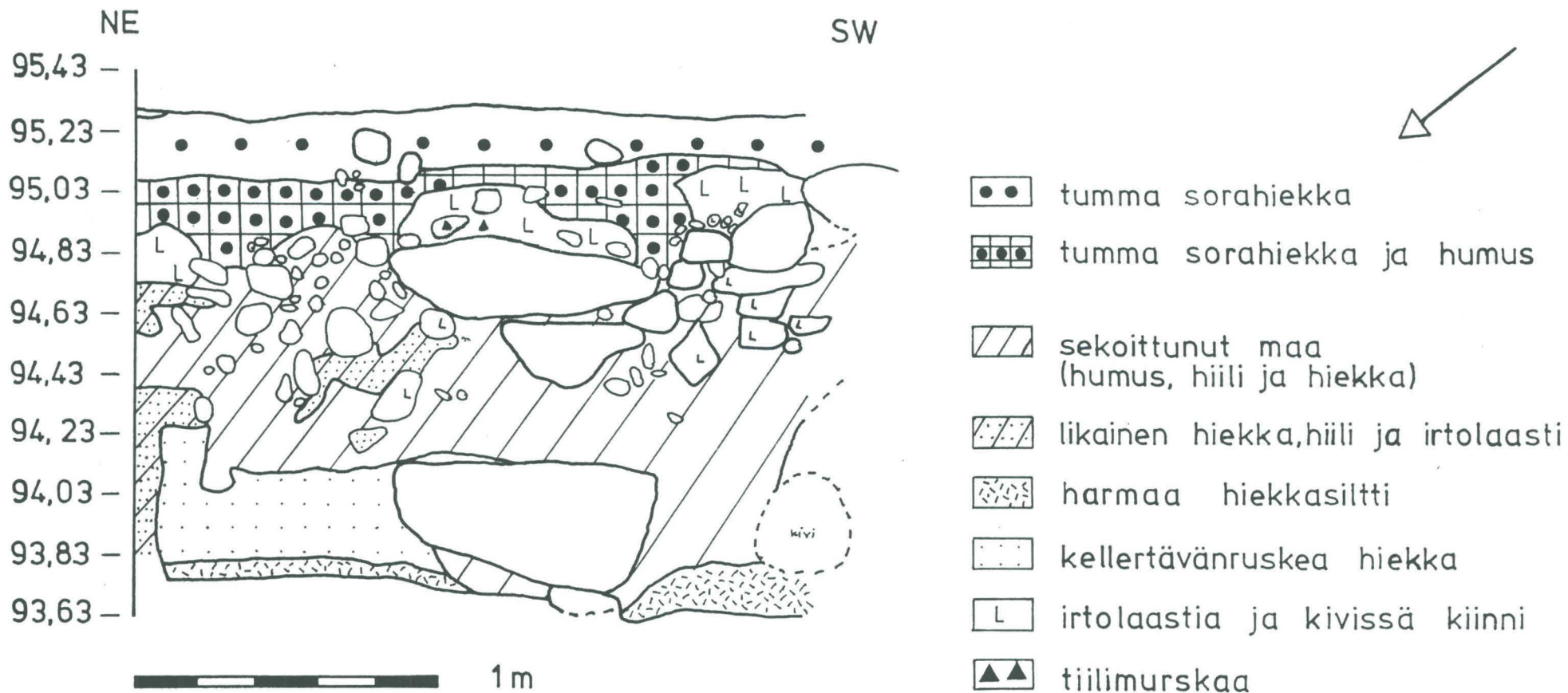
MITTAUSDOKUMENTOINTI
Mittaus K. Lönnqvist
Piirt. K. Lönnqvist 17.9.1999

Yleiskartta
Kaivaus 1999
Mk 1: 500

MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.

RITARIHUONE
00170 HKI
P.09-40501

Kartta 1

Kp 179= 94,74

HOLLOLA
Hollolan kirkko
K. Lönnqvist 1999

Itäinen kaivanto, osa 1
Profiilikartta
M k 1:20

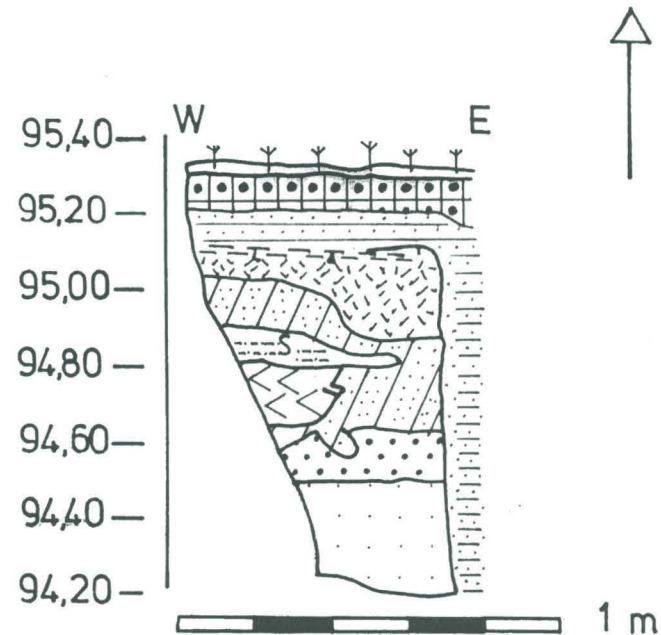
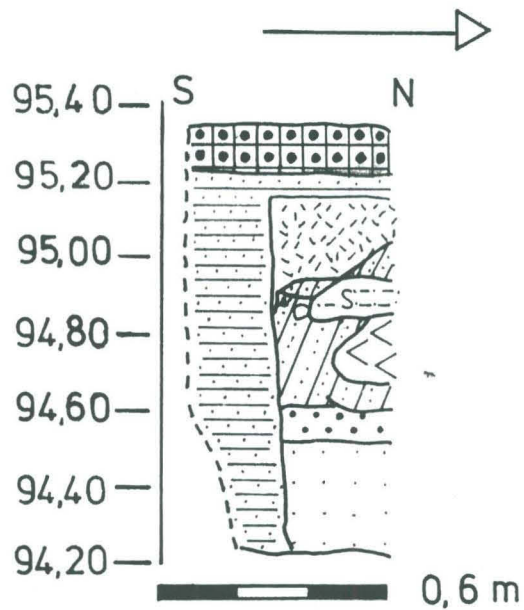
MITTAUSDOKUMENTOINTI
Mittaus K. Lönnqvist
Piirt. M. Uotila 30.8.1999

MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.

RITARIHUONE
00170 HKI
P. 09-40501

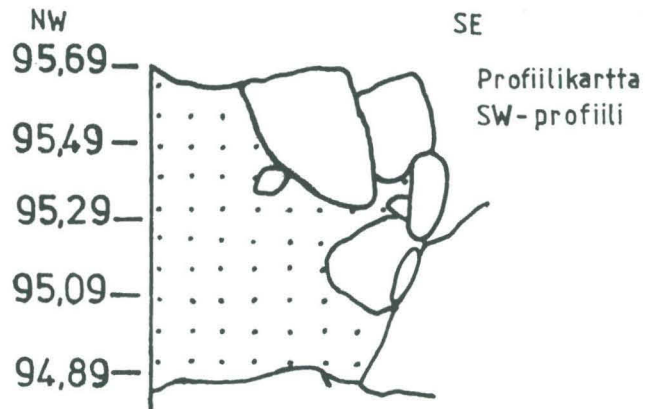
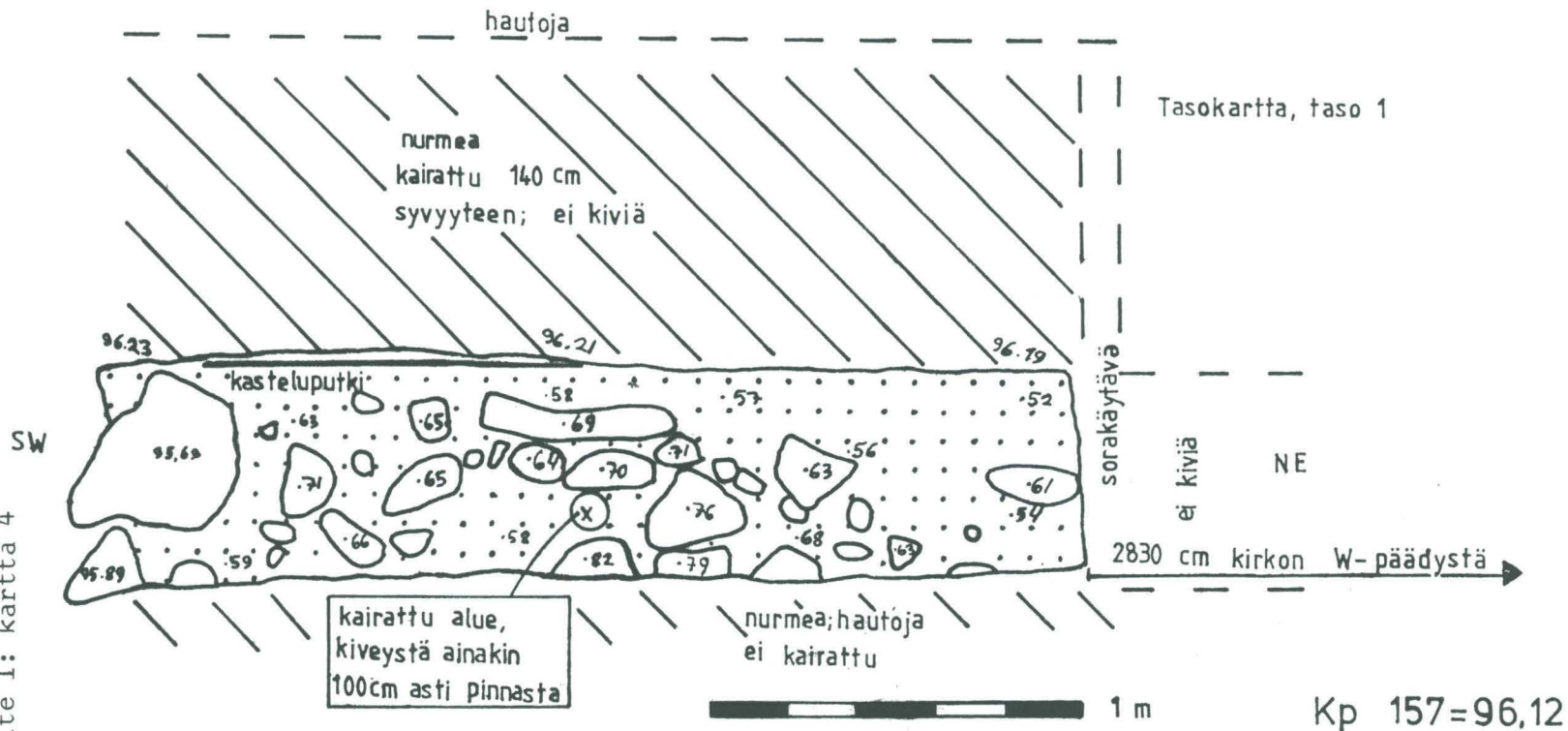
Kartta 2

- turve
- humus ja sora
- silttihiekka
- sekoittunut hiekka
- punertavanruskea karkea sora
- kellertävä hiekka
- punainen värjäytynyt hiekka
- tiilimurskaa
- laasti
- palanut savi
- musta palanut aines
- maattu puu

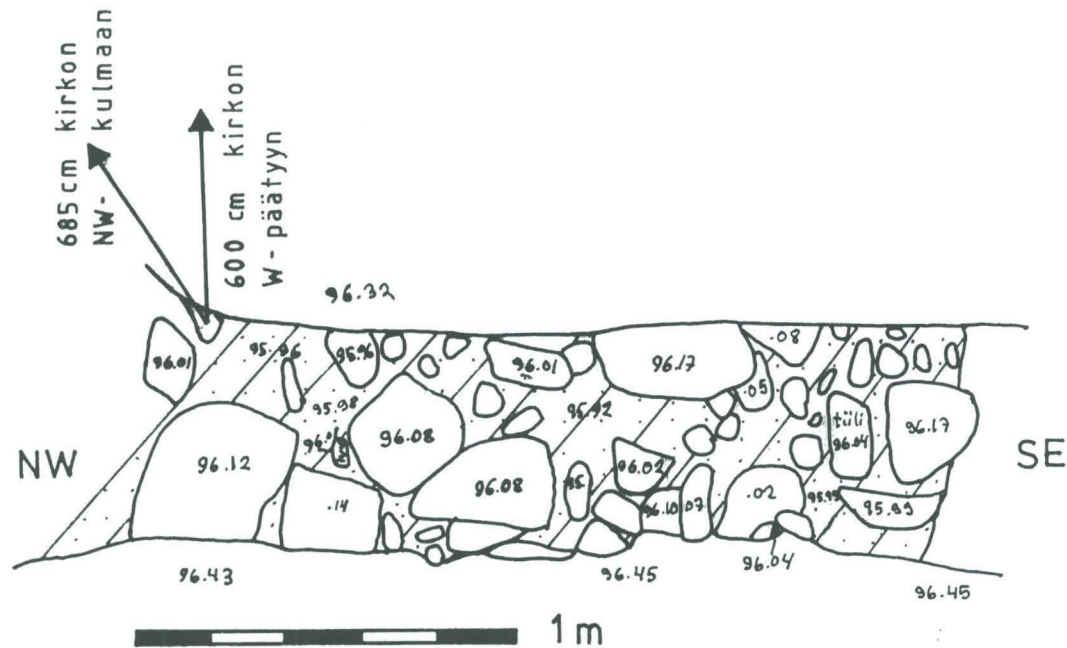

Kp 094=96,12

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999		Itäinen kaivanto, osa 2 Profiilikartta Mk 1:20	
MIT TAUSDOKUMENTOINTI Mittaus K. Lönnqvist Piirt. M. Uotila 31.8.1999		MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.	
		RITARIHUONE 00170 HKI P. 09-40501	Kartta 3

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999		Läntinen kaivanto, osa 1 Taso- ja profiilikartta Mk 1:20	
MITTAUSDOKUMENTO INTI Mittaus K Lönnqvist Piirt. M. Uotila 10.9.1999		MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.	
RITARIHUONE 00170 HKI P. 09-40501		Kartta 4	

 kellertävänruskea-harmaa sekoittunut maa

 tiilimurskaa

 luu

Kp 180=96,12

HOLLOLA
Hollolan kirkko
K. Lönnqvist 1999

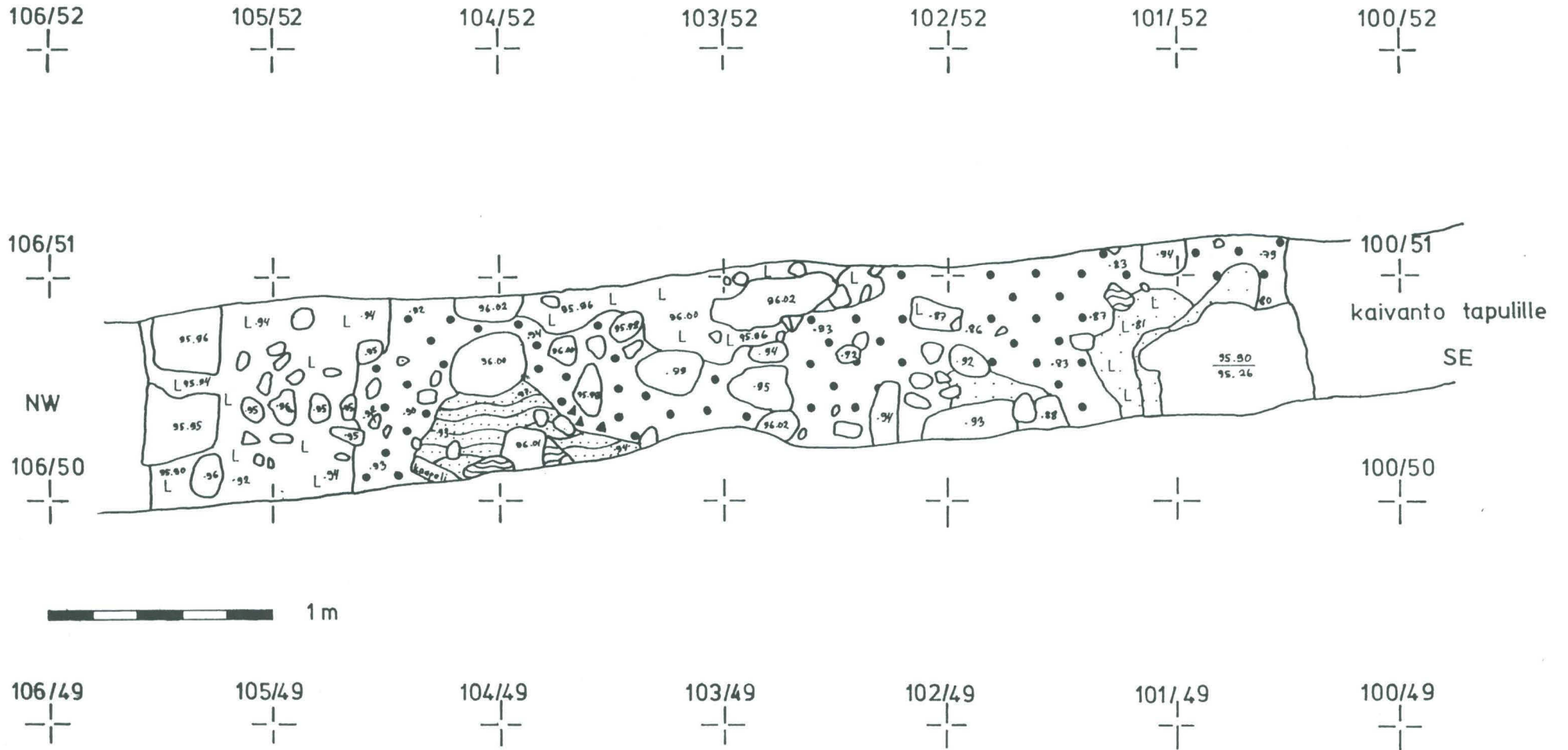
Läntinen kaivanto, osa 2
Tasokartta, taso 1
Mk 1:20

MITTAUSDOKUMENTOINTI
Mittaus K. Lönnqvist
Piirt. M. Uotila 8. 9. 1999

MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.

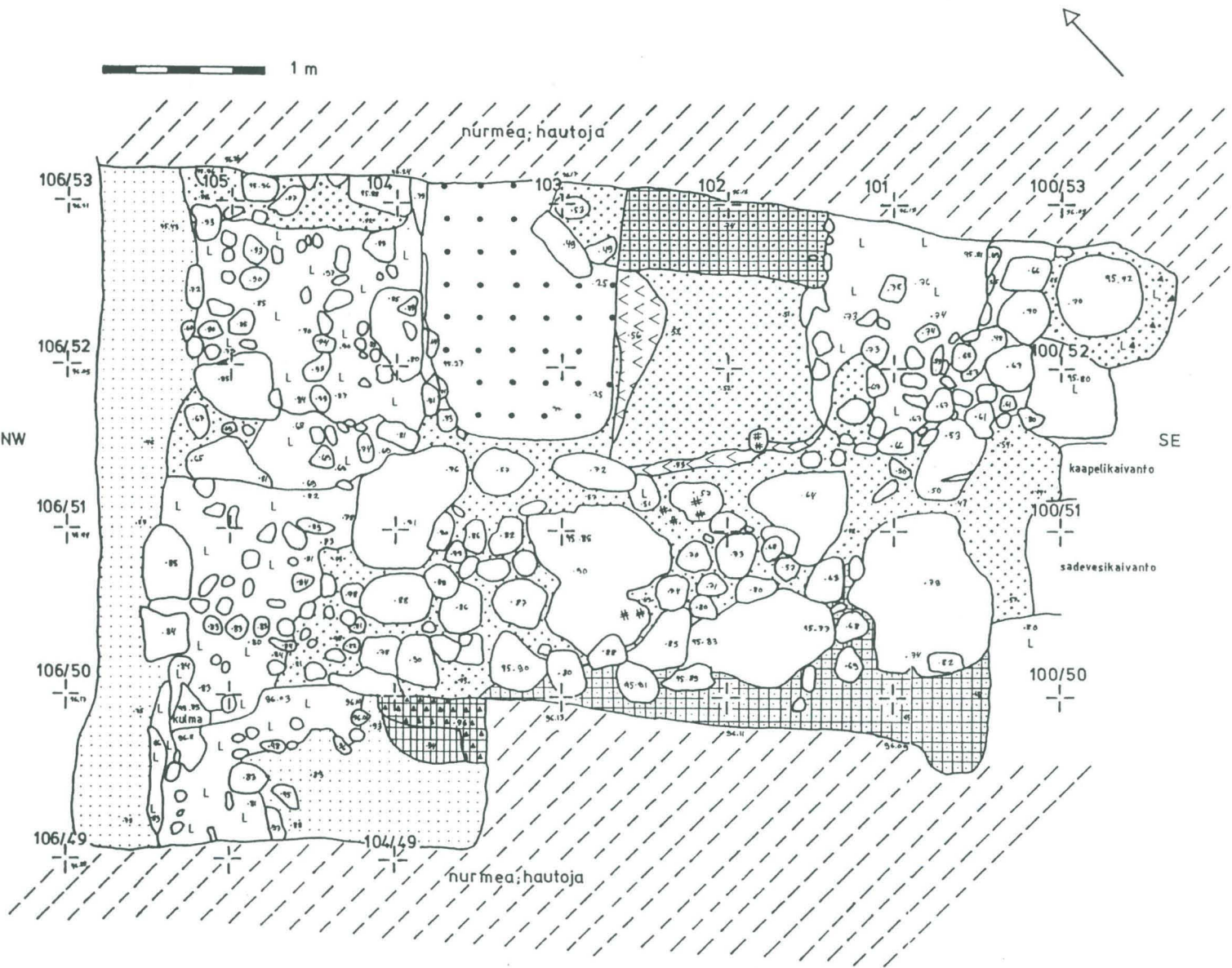
RITARIHUONE
00170 HKI
P. 09-40501

Kartta 5

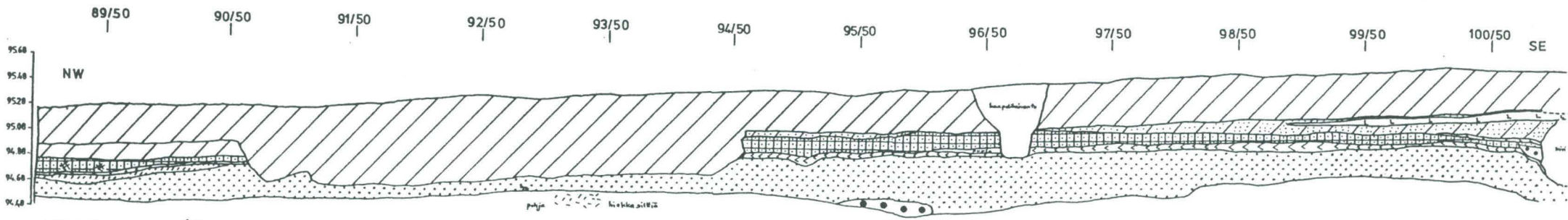
- punertavanruskea hiekka
- punertavanruskea hiekkasora
- harmaa savi+hiekka
- harmaa savi
- laastia in situ
- tiilimurskaa

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999		Tapuli-asehuone -kaivanto Tasokartta, taso 1 Mk 1:20	
MITTAUSDOKUMENTOINTI Mittaus K. Lönnqvist Piirt. M. Uofila 7.9.1999		MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.	
		RITARIHUONE 00170 HKI P. 09-40501	Kartta 6

Kp 131=96,12m mpy

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999	Tapuli-asehuone -kaivanto Tasokartta, taso 2 Mk 1:20
MITTAUSDOKUMENTINTI Mittaus K. Lönnqvist Piirt. M. Uotila 16.9.1999	MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS. RITARHUONE 00170 HKI P. 09-40501
	Kartta 7

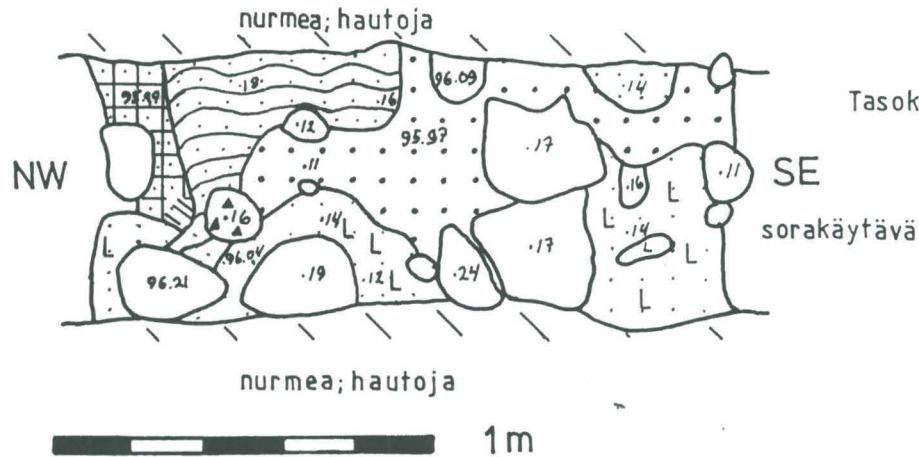

40
Liite 1: kartta 8

- täyttömaata
- täyttöhiekkaa
- multaa+hiekkaa
- värjäytynyt hiekka (multa)
- punertavanruskea keskikarkea hiekka
- ruskea hieno sora
- ruskea karkea sora
- palokerros
- vaaleanhaarmaa hiekkasiltti
- hiili ja noki
- laastia pääosin jätekerroksena

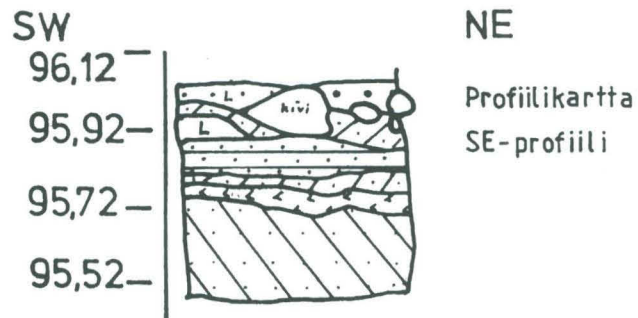
Kp 224=94,74

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999		Tapuli-asehuone -kaivanto Profiilikartta, W-profiili Mk 1:20	
MITTAUSDOKUMENTOINTI Mittaus K. Lönnqvist Piirt. M. Uotila 3.9.1999		MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.	
		RITARIHUONE 00170 HKI P. 09-40501	Kartta 8

Tasokartta, taso 1

- humus ja hiekka
- punertavanruskea sorahiekka
- tumma hieno hiekka
- punainen värjätynyt hiekka
- punertava hiekka
- kellertävä hiekka
- palokerros
- laastia in situ
- tiilimurskaa
- maatunut puu
- savea ja hiekkaa

Kp 180 = 96,12

HOLLOLA Hollolan kirkko K. Lönnqvist 1999		Pohjoinen kaivanto Taso- ja profiilikartta Mk 1:20	
MITTAUSDOKUMENTOINTI Mittaus K. Lönnqvist Piirt. M. Uotila 8.9.1999		MUSEOVIRASTO RAKENNUSHIST. OS.	
		RITARIHUONE 00170 HKI P. 09-40501	Kartta 9

KM 99068

1999
Hollolan kirkko

KM 99068

Historiallisen ajan löytöjä, jotka kaivauksenjohtaja FL Kenneth Lönnqvist toi syyskuussa 1999 virkamatkallaan Hollolan kunnan Hollolan kirkon kaivauksilta Kansallismuseon kokoelmiin. Löydöt luetteloitiin päänumerolla **KM 99068**.

Ks. Kenneth Lönnqvistin kaivauskertomus rakennushistorian osaston arkistossa.

Luetteloinut Kenneth Lönnqvist

Löydöt luetteloitiin alueittain (esimerkiksi kellotapulin ja asehuoneen välinen kaivanto), ruuduittain ja tasoittain. Pääasiallisella pelastuskaivausalueella kellotapulin ja asehuoneen välisellä alueella koordinaatisto jaettiin 100 x 100 cm ruutuihin koordinaatiston kasvusuuntien mukaisesti.

Esineistä luetteloitiin seuraavat mitat: pituus, leveys, paksuus (esim. 32 x 28 x 18 mm) ja paino.

Kellotapulin ja asehuoneen välinen kaivanto **Ruudut 100-105/50-53** **puhdistustaso**

1. Ikkunalasia, vihreä, 16 kpl, paino 50 g. Suurimman yksittäisen fragmentin koko on 72 x 40 x 4,5 mm ja paino 20 g. Fragmenteissa on eri paksuista lasia (1,5 - 2,0 - 4,5 mm), joista osa on irisoitunutta ja hilseilevää oltuaan tullessa. Joukossa on myös paksuja, kaarevareunaisia ikkunan reunapaloja.
2. Ikkunalasia, vihreä, 8 kpl, paino 17 g. Osa paloista on sulanut kuumuudesta. Suurimman yksittäisen palan koko on 48 x 41 x 2 mm ja paino 6 g.
3. Palanutta savea, 1 kpl. Mitat 15 x 16 x 4 mm ja paino alle 1 g. Vaaleanruskeata hienojakoista savea, hyvin poltettu.

**Ruudut 104-105/50-52
puhdistustaso**

4. Ikkunalasia, vihreä, 4 kpl, paino 6 g. Osa paloista on irisoitunutta ja hilseilevää oltuaan tulella. Suurimman yksittäisen palan koko on 39 x 26 x 2,5 mm ja paino 4 g. Joukossa on myös 1,0 - 1,5 mm paksuista lasia.
5. Nauloja, rautaa, taottu, läpileikkaukseltaan suorakaide, yhdessä iso kanta, toisesta kanta puuttuu, 2 kpl, paino yhteensä 11 g. Ison naulan pituus on 66 mm ja paino 7 g. Ruoto 3-5 mm, kanta 17 x 14 x 5 mm. Pienen naulan pituus on 34 mm ja paino 4 g. Ruodon mitat ovat 3 x 4-6 mm.

**Ruutu 87/51
profiili**

6. Kuonaa, 1 kpl, mitat 24 x 16 x 9 mm, paino 3 g. Vihertävänharmaa huokoinen kappale.
7. Posliinia, 1 kpl, mitat 18 x 10 x 3 mm, paino alle 1 g. Vaalea massa, pinta vaaleansininen, jossa tummansinisiä raitoja, kääntöpuoli yhtenäinen tummanruskea-kultaväri. Astianosa. Mahdollisesti kiinalaista posliinia. Valmistusajankohta 1600-1800 -luku. Löytösyvyys z=94,90 m mpy.

**Ruutu 100/51
taso 2**

8. Kivitavaraa, 1 kpl, paino 6 g, mitat 28 x 22 x 9 mm. Tummanruskea kiiltävä pinta. Hyvin poltettua vaaleanharmaata savimassa, jossa ei näkyvää sekoitetta. Lasitettu pinta, drejattu. Osa kivennäisvesipulloa. Saksalainen. 1700-1800 -luku. Seulasta. Löytösyvyys z=95,53 m mpy.

**Ruutu 102/50
taso 2**

9. Nappi/niitti?, pronssia, 1 kpl, mitat 16 x 15 x 2 mm, paino 2 g. Soikionmuotoinen tasapintainen esine, jonka toinen pääty katkennut. Ei näkyvää kuviointia. Kääntöpuolella kaksi halkaisijaltaan suorakaiteen muotoista ja katkelmallista kiinnitystankoa, jotka kaartuvat esineen keskiosaa kohti. Koordinaatit x=102,79 y=50,01, löytösyvyys z=96,02 m mpy.

10. Pii-iskos, osa korteksia jäljellä, kiviaines on tummanruskeaa, puoliksi läpikuultavaa, iskennän jälkiä, retusoitu, 1 kpl, mitat 17 x 13 x 5 mm, paino 1 g. Koordinaatit x=102,06 y=50,07, löytösyvyys z=96,02 m mpy.
11. Pii-iskos, kiviaines on vaaleanharmaata marmorimaista, iskennän jälkiä, retusoitu, 1 kpl, paino 1 g, mitat 20 x 15 x 3 mm, irtomaasta, löytöpaikka todennäköisesti lähellä edellistä no. 10:ä, ruodusta 102/50.
12. Keramiikkaa, 1 kpl, paino 6 g, mitat 38 x 22 x 8 mm. Vaaleanruskeata, hyvin poltettua savimassaa, jossa ei näkyvää sekoitetta. Lasituksen jälkiä, drejattu. Yksi puoli täysin litteä, kääntöpuoli kaartuu reunasta keskustaa kohti. Kaarevareunainen, halkaisijaltaan pyöreä, pohjan tai jalan osa. Voluskoristeinen, ehkä kotimaista tuotantoa. 1700-1800 -luku. Löytösyvyys z= 95,76 m mpy.

Ruutu 103/50
taso 2

13. Naula, rautaa, taottu, katkelma, läpileikkaukseltaan suorakaiteen muotoinen ruoto, iso kanta, 1 kpl, paino 9 g. Mitat, ruoto 40 x 8 mm ja kanta 13 x 19 x 2 mm.

Ruutu 105/49
taso 2

14. Ikkunalasia, vihreä, 2 kpl, paino 3 g. Toisessa palassa on kuumenemisen jälkiä. Suurimman palan koko on 36 x 21 x 1,5 mm ja paino 2 g. Koordinaatit x=105,50 y=49,30, löytösyvyys z=95,80 m mpy.
15. Palanutta savea, 1 kpl, mitat 36 x 30 x 10 mm, paino 6 g. Tummanruskeaa savea, hieno kivisekoite, heikko poltto. Koordinaatit x=105,40 y=49,56, löytösyvyys z= 95,89 m mpy.
16. Pronssilenkki, 1 kpl, mitat 17,5 x 9 mm, varras 2 x 3 mm, paino alle 1 g. Taivutettua, poikkileikkaukseltaan suorakaiteen muotoista, yhdeltä puolelta uritettua varrasta, joka on katkennut molemmista päistä. Koordinaatit x=105,80 y=49,65, löytösyvyys z= 95,85 m mpy.
17. Veitsi, rautaa, 1 kpl, mitat 155 x 16 mm, ruoto 73 x 3-10 x 3-6 mm, paino 35 g. Ruodollinen, kapea- ja lyhytteräinen veitsi. Litteä, läpileikkaukseltaan suorakaiteen muotoinen ja kantaa kohti kapeneva ruoto. Kärki katki.

18. Ikkunalasia, vihreää metsälasia (Waldglas), noin satakunta kappaletta, paino noin kilon verran (konservoinnissa). Maalausta punaisella maalilla lasin yhdellä puolella. Lasinpaloissa on jälkiä tulipalosta. Kaivauskohdan koko vertikaalisesta stratigrafiasta.

**Ruutu 105/52-53
pohjataso**

19. Lasi, fragmentti, 1 kpl, mitat 14 x 26 x 5 mm, paino 3 g. Vihreää, puhallettua lasia, lasipullosta. Löytösyvyys z= 95,43 m mpy.

**Länsipuolinen kaivanto, osa 2
taso 1**

20. Nauloja, rautaa, taottu, läpileikkaukseltaan suorakaiteen muotoiset ruodot, 2 kpl, paino 15 g. Yksi erittäin lyhytvartinen mutta isokantainen, mitat 26 mm, ruoto 23 x 2-6 x 2-7 mm, kanta 22 x 14 x 3-5 mm. Toinen pienikantainen mutta pitkävartinen, mitat 55 mm, ruoto 51 x 2-5 x 4-8 mm, kanta 15 x 9 x 4 mm. Puhdistustason päältä.

**Itäinen kaivanto kellotapulien edustalla, osa 1
profiili**

21. Asbestia?, rakennusjätteen kappale, 1 kpl, mitat 56 x 25 x 11 mm, paino 16 g. Litteä, suorakaiteen muotoinen kappale, jonka päällä kovettunutta rappausta ja kääntöpuolella pitkittäisiä kuituja. Irtolöytö.

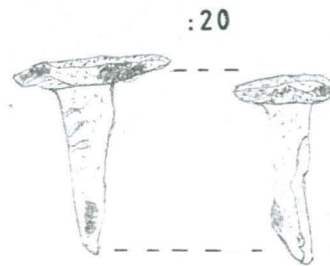
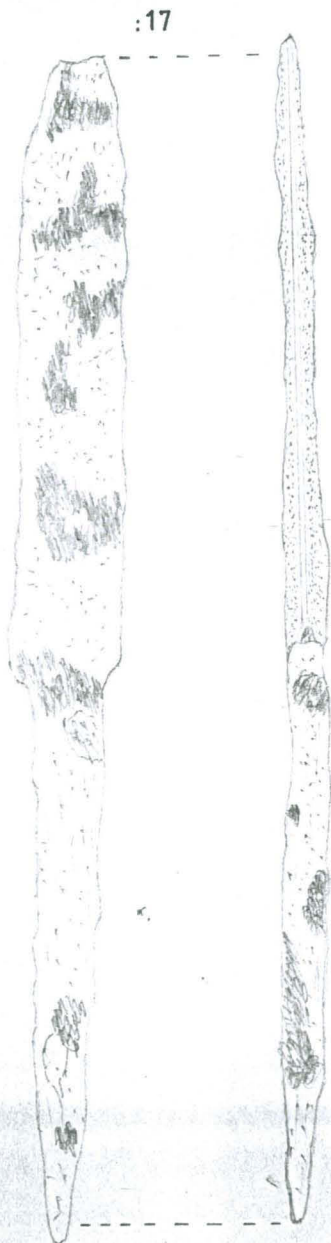
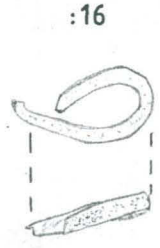
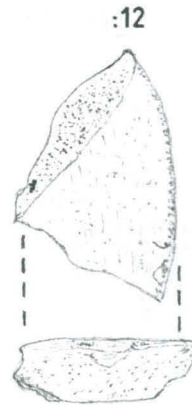
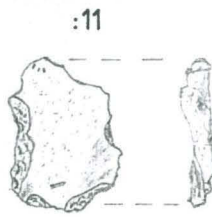
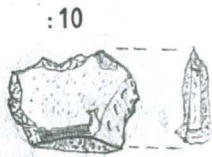
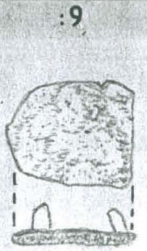
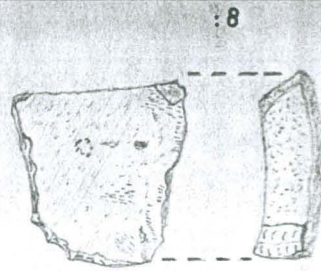
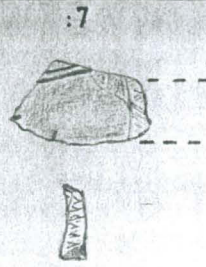
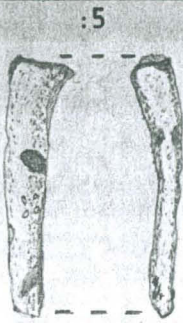
Kaivanto kellotapulista länteen, osa 3

22. Arkunpääty, puuta, 1 kpl, mitat kokonaiskorkeus 15 cm, leveys 26 cm, paksuus 4,5 cm. Muodoltaan tasakylkinen kolmio, jossa molemmat kyljet ajateltu saman pituisiksi ja joiden kulmat (45°) asemaan nähden ovat yhtä suuret. Molempien kylkien pituus on 19 cm (toisesta puuttuu 1cm) ja aseman 26 cm. Tappiliitos, asemassa kaksi paksua tappia, kyljissä 4-5 ohuempaa. Lappeessa jälkiä valkoisesta maalista. Kunto: vettynyt ja laho, mutta vielä kiinteä. Kellotapulin (kylmähuoneen) länsiosan seinästä 3,0-4,2 m etäisyydellä lännessä. Pikkulapsen hautauksesta, joka dokumentoitiin.

KM 99068

1999
Hollolan kirkko

KM 99068

1:1

LIITE 3**LUETTELO RAKENNUSFRAGMENTEISTA**

Kenneth Lönnqvist
Hollolan kunta, Hollolan kirkko
elokuu - syyskuu 1999

1222

- R: 1 Tiili, 1 kpl, paino 1 902 g. Mitat leveys 10-11 cm, pituus 21 cm ja paksuus 6 cm. Punertava, karkea kivimurskesekoite. Molemmista päistä hieman lohjennut. Tiili on ollut tulessa.
- R: 2 Tiili, 1 kpl, paino 2 658 g. Mitat leveys 11 cm, pituus 21 cm (säilynyt; katki) ja paksuus 7,5-9,0 cm. Punertava, toisesta päästä katki. Kaaritiilen/holvitiilen katkelma.² Toisessa kyljessä olka, jonka jälkeen tiili on katki.

LIITE 4**LUETTELO MUSTAVALKONEGATIIVEISTA JA DIAPOSITIIVEISTA**

Lahden kaupunginmuseon kuvat. Kuvaajat Kenneth Lönnqvist (KL) ja Merja Uotinen (MU)
Hollolan kunta, Hollolan kirkko, elokuu - syyskuu 1999

Diaposiitit

dia. no.	kuva-aiheen täsmennys	suuntaan	rulla	ruutu	pvm	kuvaaja
31412- 31419	kaivanto tapulin edustalla, profiili (kuvattu E to W) ~	S	1	1-8	30.8.	KL
31420 31421	työkuva, profiiliin piirtämistä kaivanto avoimena	S E	1 1	9 10	30.8. 30.8.	KL KL
31422	tapulin länsipuolinen kaivanto; hauta (1800-luku?)	E	1	11	31.8.	KL
31423-425, 428	hauta ja puurakenne sen vieressä	NE	1	12-14, 17	31.8.	KL
31426-427, 429	rakenne polulla, tapulista W	NE	1	15-16, 18	31.8.	KL, MU
31430 31431	kaivantoa tapulin ovien kohdalla lapsen hauta avattuna	E-W E	1 1	19 20	31.8. 1.9.	MU KL
31432-437 31438-439	kaivanto tapulin edustalla, profiili yksityiskohtia tuhokerroksesta	S S	1 1	21-26 27-28	1.9. 1.9.	KL KL
31440-448	tapuli-asehuone kaivanto (kuvattu S to N)	S-W	1	29-37	3.9.	KL
31449-450 31451 31452-455	yleiskuva, 1. kivikerros esillä 1. kivikerros esillä, lähikuva kivikerros, 'ilmakuva' (kuvattu N to S)	SE SE SW	2 2 2	2-3 4 5-8	6.9. 6.9. 6.9.	KL KL KL
31456-457 31458 31459-460 31461	kirkon länsipäädyn kaivanto kaivanto ylhäältä pohjoinen kaivanto, muuri muuri ylhäältä	SE-NW SW NW-SE S	2 2 2 2	9-10 11 12-13 15	8.9. 8.9. 8.9. 8.9.	KL KL KL KL

31462-463	läntisin kaivanto , muuri	NE-SW	2	16-17	9.9.	KL
31464-465	muuri ylhäältä	SW	2	18-19	9.9.	KL
31466	muurin kiviä poistettuna	SE	2	20	9.9.	KL
31467	muurin leikkaus	NE	2	21	9.9.	KL
31468	kirkon länsipäädyn kaivanto ; 'ilmakuva'	S	2	22	9.9.	KL
31469-470	vainajia 'joukkohaudasta'	S	2	23-24	10.9.	KL
31471-474	tapuli-asehuone kaivanto , ilmakuvia tapulista asehuoneen suuntaan	NW	2	25-28	14.9.	KL
31475-478	tapuli-asehuone kaivanto, rakennuksen pohja	NW-SE-W	2	29-32	14.9.	KL
31479	E-W muurin eteläpuoleinen leikkaus	E-W	2	33	14.9.	KL
31480	palkki muurin eteläpuolella	SE	2	34	14.9.	KL
31481	kaapelikaivanto	NW	2	35	14.9.	KL
31482-483	kaivannon asehuoneen pääty, lasilöydöt	W	2	36-37	15.9.	KL
31484-489	yleiskuva rakennuksen pohjasta	SE	3	3-8	16.9.	KL
31490	länsiseinä, yksityiskohta	SE	3	9	16.9.	KL
31491	E-W muuri, lähikuva	SE	3	10	16.9.	KL
31492	nurkkaus SE kulmassa	NW	3	11	16.9.	KL
31493	nurkkaus NW kulmassa	SE	3	12	16.9.	KL
31494	eteläpääty	NW	3	13	16.9.	KL
31495	hautaus E-W muurin eteläpuolella	E	3	14	16.9.	KL
31496	palokerros/tuhokerros kivien alla	S	3	15	16.9.	KL
31497	palokerros/tuhokerros E-W muurin keskellä	N	3	16	16.9.	KL
31498	E-W muuri, laastilla kiinni olevia kiviä	W	3	17	17.9.	KL
31499-501	NW kulmauksen laastiseinä	W	3	19-21	17.9.	KL
31502-504	kaivaukset loppu, pohja	S	3	22-24	17.9.	KL
31505-511	romahtanut itäprofiili puhdistuksen jälkeen. Rakennuksen pohjan itäseinä	NE-E	3	26-32	17.9.	KL

Mustavalkonegatiivit

neg. no	kuva-aiheen täsmennys	suuntaan	rulla	ruutu	pvm	kuvaaja
123686- 123693	kaivanto tapulin edustalla, profiili (kuvattu E to W)	S	1	1-8	30.8.	KL
123694 123695	työkuva, profiilin piirtämistä kaivanto avoimena	S E	1 1	9 10	30.8. 30.8.	KL KL
123696	tapulin länsipuolinen kaivanto; hauta (1800-luku?)	E	1	11	31.8.	KL
123697-698 123701-702	hauta ja puurakenne sen vieressä	NE	1	12-13, 16-17	31.8.	KL
123699-700 123703	rakenne polulla, tapulista W	NE	1	14-15, 18	31.8.	KL, MU
123704 123705	kaivantoa tapulin ovien kohdalla lapsen hauta avattuna	E-W E	1 1	19 20	31.8. 1.9.	MU KL
123706-710 123711	kaivanto tapulin edustalla, profiili yksityiskohtia tuhokerroksesta	S S	1 1	21-25 26	1.9. 1.9.	KL KL
123712-720	tapuli-asehuone kaivanto (kuvattu S to N)	S-W	1	28-36	3.9.	KL
123721-722 123723-726	yleiskuva, 1. kivikerros esillä 1. kivikerros, 'ilmakuva' (kuvattu N to S)	SE SW	2 2	2-3 4-7	6.9. 6.9.	KL KL
123727-728 123729	kirkon länsipäädyn kaivanto kaivanto ylhäältä	SE-NW SW	2 2	8-9 10	8.9. 8.9.	KL KL
123730-732 123733	pohjoinen kaivanto, muuri muuri ylhäältä	NW-SE S	2 2	11-13 14	8.9. 8.9.	KL KL
123734-735 123736-737	läntisin kaivanto, muuri muuri ylhäältä	NE-SW SW	2 2	15-16 17-18	9.9. 9.9.	KL KL
123738 123739	muurin kiviä poistettuna muurin leikkaus	SE NE	2 2	19 20	9.9. 9.9.	KL KL

123740	kirkon länsipäädyn kaivanto; 'ilmakuva'	S	2	21	9.9.	KL
123741-742	vainajia 'joukkohaudasta'	S	2	22-23	10.9.	KL
123743-745	ilmakuvia tapulista asehuoneen suuntaan	NW	2	24-26	14.9.	KL
123746-749	tapuli-asehuone kaivanto, rakennuksen pohja	NW-SE-W	2	27-30	14.9.	KL
123750	E-W muurin eteläpuoleinen leikkaus	E-W	2	31	14.9.	KL
123751	palkki muurin eteläpuolella	SE	2	32	14.9.	KL
123752	kaapelikaivanto	NW	2	33	14.9.	KL
123753-754	kaivannon asehuoneen pääty, lasilöydöt	W	2	34-35	15.9.	KL
123755	työkuva	SE	2	36	15.9.	KL
123756, 760	yleiskuva rakennuksen pohjasta	SE	3	3, 8	16.9.	KL
123757-758,	länsikulma, yksityiskohta	SE	3	4-5	16.9.	KL
123763	länsikulma, yksityiskohta	SE	3	11	16.9.	KL
123759	länsiseinä, yksityiskohta	SE	3	6	16.9.	KL
123761	E-W muuri, lähikuva	SE	3	9	16.9.	KL
123762, 764	nurkkaus SE kulmassa	NW	3	10, 12	16.9.	KL
123765	hautaus E-W muurin eteläpuolella	E	3	13	16.9.	KL
123766-768	palokerros/tuhokerros kivien alla	S	3	14-16	16.9.	KL
123769	palokerros/tuhokerros E-W muurin keskellä	N	3	17	16.9.	KL
123770	E-W muuri, laastilla kiinni olevia kiviä	W	3	18	17.9.	KL
123771-774	NW kulmauksen laastiseinä	W	3	19-23	17.9.	KL
123775-777	kaivaukset loppu, pohja	S	3	24-27	17.9.	KL
123778-780	romahtanut itäprofiili puhdistuksen jälkeen. Rakennuksen pohjan itäseinä	NE-E	3	29, 31, 33	17.9.	KL

LIITE 4

LUETTELO MUSTAVALKONEGATIIVEISTA JA DIAPOSITIIVEISTA

Konkordanssi Lahden kaupunginmuseon kuvista
 Kuvaajat Kenneth Lönnqvist ja Merja Uotinen
 Hollolan kunta, Hollolan kirkko, elokuva - syyskuu 1999

neg. no	dia. no.	aihe	suuntaan
123686-	31412-	kaivanto tapulin edustalla,	
123693	31419	profiili (kuvattu E to W)	S
123694	31420	tyokuva, profiilin piirtämistä	S
123695	31421	kaivanto avoimena	E
123696	31422	tapulin länsipuolinen kaivanto; hauta (1800-luku?)	E
123697-698	31423-425, 428	hauta ja puurakenne sen vieressä	NE
123701-702			
123699-700	31426-427,	rakenne polulla, tapulista W	NE
123703	31429		
123704	31430	kaivantoa tapulin ovien kohdalla	E-W
123705	31431	lapsen hauta avattuna	E
123706-710	31432-437	kaivanto tapulin edustalla, profiili	S
123711	31438-439	yksityiskohtia tuhokerroksesta	S
123712-720	31440-448	tapuli-asehuone kaivanto (kuvattu S to N)	S-W
123721-722	31449-450	yleiskuva, 1. kivikerros esillä	SE
	31451	1. kivikerros esillä, lähikuva	SE
123723-726	31452-455	kivikerros, 'ilmakuva' (kuvattu N to S)	SW
123727-728	31456-457	kirkon länsipäädyn kaivanto	SE-NW
123729	31458	kaivanto ylhäältä	SW
123730-732	31459-460	pohjoinen kaivanto, muuri	NW-SE
123733	31461	muuri ylhäältä	S
123734-735	31462-463	läntisin kaivanto, muuri	NE
123736-737	31464-465	muuri ylhäältä	SW
123738-739	31466-467	muurin kiviä poistettuna	SE
123740	31468	kirkon länsipäädyn kaivanto; 'ilmakuva'	S
123741-742	31469-470	vainajia 'joukkohaudasta'	S
123743-745	31471-474	ilmakuvia tapulista asehuoneen suuntaan	NW
123746-749	31475-478	tapuli-asehuone kaivanto, rakennuksen pohja	NW-SE-W
123750	31479	E-W muurin eteläpuoleinen leikkaus	E-W
123751	31480	palkki muurin eteläpuolella	SE
123752	31481	kaapelikaivanto	NW
123753-754	31482-483	kaivannon asehuoneen pääty, lasilöydöt	W
123755		tyokuva	SE
123756, 760	31484-489	yleiskuva rakennuksen pohjasta	SE
123757-758		länsikulma, yksityiskohta	SE
123763			
123759	31490	länsiseinä, yksityiskohta	SE
123761	31491	E-W muuri, lähikuva	SE
123762, 764	31492	nurkkaus SE kulmassa	NW
	31493	nurkkaus NW kulmassa	SE
	31494	eteläpääty	NW
123765	31495	hautaus E-W muurin eteläpuolella	E
123766-768	31496	palokerros/tuhokerros kivien alla	S
123769	31497	palokerros/tuhokerros E-W muurin keskellä	N
123770	31498	E-W muuri, laastilla kiinni olevia kiviä	W
123771-774	31499-501	NW kulmauksen laastiseinä	W
123775-777	314502-504	kaivaukset loppu, pohja	S
123778-780	314505-511	romahtanut itäprofiili puhdistuksen jälkeen. Rakennuksen pohjan itäseinä	NE-E

LIITE 4**LUETTELO MUSTAVALKONEGATIIVEISTA JA DIAPOSITIIVEISTA**

Rakennushistorian osastolle tallennetut kaivauskertomuksen liitekuvat selityksineen

Kuvaajat Kenneth Lönnqvist ja Merja Uotinen

Hollolan kunta, Hollolan kirkko

elokuu - syyskuu 1999

Diaposiitit

Lahden kaupungin

museon

dia. no.

RHO:n

ark. no

kuva-aiheen täsmennys

suuntaan

rulla

ruutu

pvm

kuvaaja

dia. no.	RHO:n ark. no	kuva-aiheen täsmennys	suuntaan	rulla	ruutu	pvm	kuvaaja
31452-455	43875-878	tapuli-asehuone kaivanto					
		1. kivikerros, 'ilmakuva' (kuvattu N to S)	SW	2	5-8	6.9.	KL
31460	43879	pohjoinen kaivanto , muuri	NW-SE	2	13	8.9.	KL
31461	43880	muuri ylhäältä	S	2	15	8.9.	KL
31463	43881	läntisin kaivanto , muuri	NE-SW	2	17	9.9.	KL
31467	43882	muurin leikkaus	NE	2	21	9.9.	KL
		tapuli-asehuone kaivanto					
31483	43883	kaivannon asehuoneen pääty, lasilöydöt	W	2	37	15.9.	KL
31486	43884	rakennuksen pohjan länsinurkka	SE	3	5	16.9.	KL
31489	43885	yleiskuva rakennuksen pohjasta	SE	3	8	16.9.	KL
31491	43886	E-W muuri, lähikuva	SE	3	10	16.9.	KL
31492	43887	nurkkaus SE kulmassa	NW	3	11	16.9.	KL
31497	43888	palokerros/tuhokerros E-W muurin keskellä	N	3	16	16.9.	KL
31498	43889	E-W muuri, laastilla kiinni olevia kiviä	W	3	17	17.9.	KL
31500	43890	NW kulmauksen laastiseinä	W	3	20	17.9.	KL
31501	43891	kiveystä+laastia	W	3	21	17.9.	KL
31503	43892	kaivaukset loppu, pohja	S	3	23	17.9.	KL
31508, 511	43893-894	romahtanut itäprofiili puhdistuksen jälkeen. Rakennuksen pohjan itäseinä	NE-E	3	29,32	17.9.	KL

Mustavalkonegatiivit

Lahden kaupungin

museon

neg. no

RHO:n

ark. no

kuva-aiheen täsmennys

suuntaan

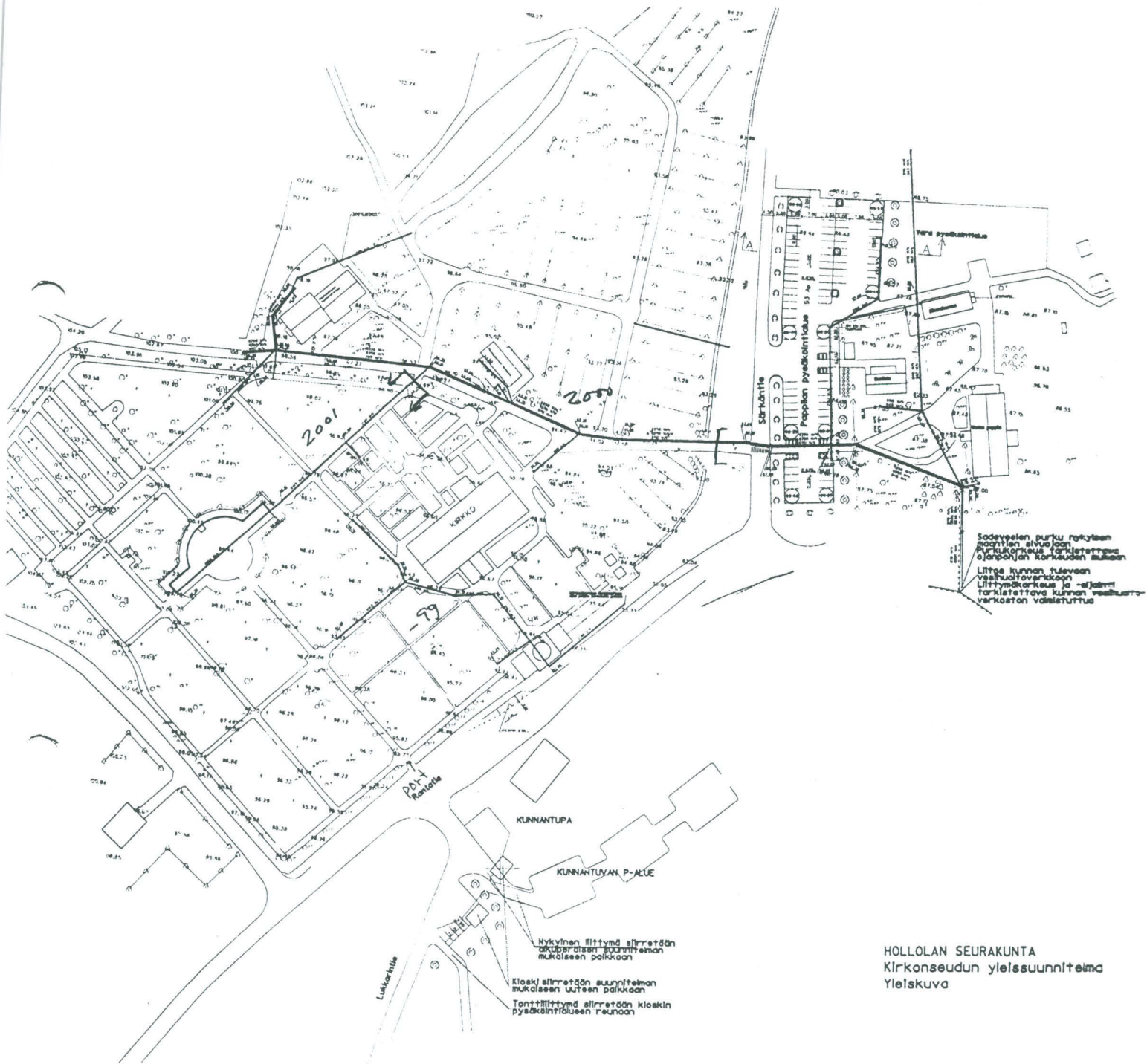
rulla

ruutu

pvm

kuvaaja

123711	124176	kaivanto tapulin edustalla , profiili	S	1	26	1.9.	KL
123720	124177	yksityiskohtia tuhokerroksesta tapuli-asehuone kaivanto	S-W	1	36	3.9.	KL
		(kuvattu S to N)					
123723-726	124178-181	1. kiverros, 'ilmakuva' (kuvattu N to S)	SW	2	4-7	6.9.	KL
123732	124182	pohjoinen kaivanto , muuri	NW-SE	2	13	8.9.	KL
123733	124183	muuri ylhäältä	S	2	14	8.9.	KL
123735	124184	läntisin kaivanto , muuri	NE-SW	2	16	9.9.	KL
123739	124185	muurin leikkaus	NE	2	20	9.9.	KL
		tapuli-asehuone kaivanto					
123756	124186	yleiskuva rakennuksen pohjasta	SE	3	3	16.9.	KL
123757	124187	länsikulma, yksityiskohta	SE	3	4	16.9.	KL
123762	124188	nurkkaus SE kulmassa	NW	3	10	16.9.	KL
123767	124189	palokerros/tuhokerros kivien alla	S	3	15	16.9.	KL
123770	124190	E-W muuri, laastilla kiinni olevia kiviä	W	3	18	17.9.	KL
123774	124191	NW kulmauksen laastiseinä	W	3	23	17.9.	KL
123775	124192	kaivaukset loppu, pohja	S	3	24	17.9.	KL
123778, 780	124193-194	romahtanut itäprofiili puhdistuksen jälkeen. Rakennuksen pohjan itäseinä	NE-E	3	29, 33	17.9.	KL

Sadevesien purku rakitseen
 kaatien alustaan
 Puhdistuslaitos tarkistettava
 ojanpohjan korkeuden mukaan
 Laitos kunnan tulevaan
 vesihuoltoverkkoon
 Liittymäkorkeus ja -ajankohdat
 tarkistettava kunnan vesihuolto-
 verkoston valmistuttua

Nykyinen liittymä siltretään
 kaatopaikan suunnitelman
 mukaiseen paikkaan
 Kloakki siltretään suunnitelman
 mukaiseen paikkaan
 Tonttoliittymä siltretään kloakin
 pysäköintialueen reunan

HOLLOLAN SEURAKUNTA
 Kirkonseudun yleissuunnitelma
 Yleiskuva

~ 1:2000

**HOLLOLAN KIRKON
KASVIMAKROFOSSIILITUTKIMUS 1999**

Tutkimusraportti

Terttu Lempiäinen

Biodiversiteettiyksikkö
Turun yliopisto
20014 Turku

1999

SISÄLLYSLUETTELO

	S
1 JOHDANTO.....	3
2 TUTKIMUSMATERIAALI JA MENETELMÄT	3
3 MAKROFOSSIILIANALYYSIN TULOKSET	4
4 YHTEENVETO	6
5 KIRJALLISUUS	6
LIITTEET	7

Kansikuva: Kirjopillike (*Galeopsis speciosa*). - Kuva: Terttu Lempiäinen

1 JOHDANTO

Lahden kaupunginmuseon toimesta suoritettiin Hollolan keskiaikaisessa kirkossa arkeologinen koekaivaus elo-syyskuussa 1999. Samassa yhteydessä otettiin maanäytteitä kasvimakrofossiilitutkimuksiin, joista oheisena lyhyt selvitys. Näytteet on otettu kaivauksen johtajana toimineen tutkija Kenneth Lönnqvistin toimesta. Näytteet on ajoitettu arkeologisen kontekstin mukaan suunnilleen 1500-1800-luvuille, todennäköisesti 1600-1750 (Lönnqvist 1999).

2 TUTKIMUSMATERIAALI JA MENETELMÄT

Makrofossiilitutkimuksissa oli mukana 7 maanäytettä. Seuraavassa on esitetty maanäytteiden ottopaikat, syvyydet, näytekoko ja näytteiden sisältö.

Näyte No.	Näyte- koko/l	Pvm	Ottopaikka	Ruutu Koordinaatit	Näytteen sisältö
1.	5	17.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Palokerroksen jäte	103/49 x=103.50-104 y=49.60-.90	- likainen hiekka
2.	4	16.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Palokerroksen jäte	99/52	- laastinsekainen hiekka
3.	4	17.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Rakennusjäte	101/52	- noensekainen hiekka
4.	4	1.9.	Tapulin keskioven E-W kaivanto	Makro 1.	- savensekainen hiekka
5.	4	17.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Palokerroksen jäte	105/49 x=105.40-.90	- likainen hiekka
6.	3	17.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Palokerros kiveyksen	101/52 x=101.50 y=52.70-.90	- savensekainen hiekka

alla
Näyte 70

7.	2	17.9.	Asehuoneen ja tapulin välinen kaivanto Näyte 71	101/51 x=101.35 y=51.80-52.00	- noensekainen hiekka
----	---	-------	---	-------------------------------------	-----------------------

Maanäytteet kellutettiin kyllästetyssä suolaliuoksessa, kellutusjäte pestiin siivilällä (silmäkoko 0.125 mm) ja sen jälkeen jäänteet poimittiin kellutusjätteestä mikroskoopin (OLYMPUS SZX 9) avulla, 9-12x suurennoksella (vrt. Lempiäinen 1999a,b). Jäänteet säilöttiin lasipulloihin 50 % alkoholiin. Jäänteet on määritetty kirjallisuuden (Beijerinck 1947) ja referenssikokoelman avulla. Kasvien nimistö on Hämet-Ahti et al. (1998). Jäänteet säilytetään Turun yliopiston kasvimuseon makrofossiilikokoelmassa.

3 MAKROFOSSIILIANALYYSIN TULOKSET

Hollolan kirkon makrofossiilianalyysin tulokset on esitetty taulukossa 1. Jäänteet ilmoitetaan absoluuttisina lukumäärinä (kokonaisia siemeniä, hedelmiä, jne.) tutkitussa näytteessä. Puuhiilen, lahonnenn puuaineksen ja kasviroskan esiintyminen on arvioitu seuraavalla asteikolla:

+	-	niukasti
++	-	kohtalaisesti
+++	-	runsaasti
++++	-	hyvin runsaasti

Yhteensä määritettiin 20 laskettua jäännettä, joista kasvijäänteitä oli 12. Muu kasvijäänneaineisto ja kasviroska käsitti pääasiassa puuhiiltä, lahonnutta puuta ja erilaisia määrittelemättömiä kasvinosia kuten juuria ja lehtien kappaleita.

Kasvilajeja/taksoneita määritettiin vain . Lajisto ryhmiteltiin seuraavasti:

- kulttuuririkkaruohot
- muut kasvijäänteet
- muu jäänteet

Taulukko 1. Hollolan kirkon kasvijäänteet v. 1999 kaivausten maanäytteistä.

Kasvilaji	Näyttenumero							Yht.
	1	2	3	4	5	6	7	
KULTTUURIRIKKARUOHOT								
Galeopsis speciosa	-	1	-	-	-	-	-	1
MUUT KASVIJÄÄNTEET								
Fungi/ruhmastopahkat	-	-	-	-	-	11	-	11
Puuhiili	++	+++	+++	+++	+++	+++	+++	-
Lahonnut puuaines	+++	+	+++	++	+	+	+	+
Kasviroska	+	+	+	+	+	+	+	-
Yht.	-	1	-	-	-	11	-	12
MUUT JÄÄNTEET								
Luu	-	3	5	-	-	-	+	8
Tiilen kappaleet	-	+	-	+	-	+	-	-
YHT.								20

Lukumääräisesti suurimmat jäänneryhmät olivat hiiltynyt puu ja lahonneet puun kappaleet, joiden määrä arvioitiin näytteessä ym. asteikon mukaan. Varsinaisista kasvijäänteistä yleisimpiä olivat sienten rihmastopahkat, joita oli 11 kpl. näytteessä no. 6. Näyte oli otettu asehuoneen ja tapulin välisestä kaivannosta palokerroksesta. Rihmastopahkat ovat tyypillisiä peltomaille ja asuinpaikoille, jossa on paljon hajoavaa kasviainesta. Sklerotioita ei voida käyttää mm. asuinpaikan tai viljelyn luotettavana indikaattorina, mutta niiden osuus lisääntyy usein selvästi kulttuurimailla.

Kulttuuririkkaruohojen jäänteistä tavattiin vain kirjopillikeen (*Galeopsis speciosa*) (Kansikuva) yksi siemenjäännös asehuoneen ja tapulin välisen kaivannon palokerroksen jätteestä. Kirjopillike on yleinen kulttuuririkkaruoho asuinpaikoilla, puutarha- ja peltomaille, teiden varsilla ja jätekasoilla (Hämet-Ahti et al. 1998).

Muita jäänteitä olivat luun sirut näytteistä no. 2, 3 ja 7 ja tiilen kappaleet näytteistä no. 2, 4 ja 6.

3 YHTEENVETO

Hollolan keskiaikaisen kirkon kasvijäännetutkimuksissa tutkittiin vuoden 1999 koekaivauksilta kerättyjä näytteitä yhteensä 7 kpl. Laskettuja jäänteitä määritettiin yhteensä 20 ja näistä kasvijäänteitä 12 kpl. Kasvijäänneaineisto oli siis varsin niukka. Tutkimuksen tärkeimmät tulokset:

- Hollolan keskiaikainen kirkko on kasvijäännetutkijalle hyvin mielenkiintoinen kohde, sillä keskiaikaisista kirkoistamme on tutkittu toistaiseksi hyvin vähän kasviaineistoa. Tässäkin tutkimuksessa kasvijäänneaineistoa löytyi kuitenkin hyvin niukasti.
- Kulttuuririkkaruohojen jäänteistä tavattiin vain kirjopillikettä (*Galeopsis speciosa*). Siemen saattaa olla kuitenkin kontaminoitunutta nuorempaa ainesta.
- Muista kasvijäänteistä huomattavin ryhmä oli hiiltynyt puuaines, jota esiintyi hyvin runsaasti kaikissa tutkituissa maanäytteissä.
- Muita jäänteitä olivat luuaines ja tiilen kappaleet.

4 KIRJALLISUUS

Beijerinck. W., 1947: Zadenatlas der Nederlandsche Flora. - Wageningen, 316 s.

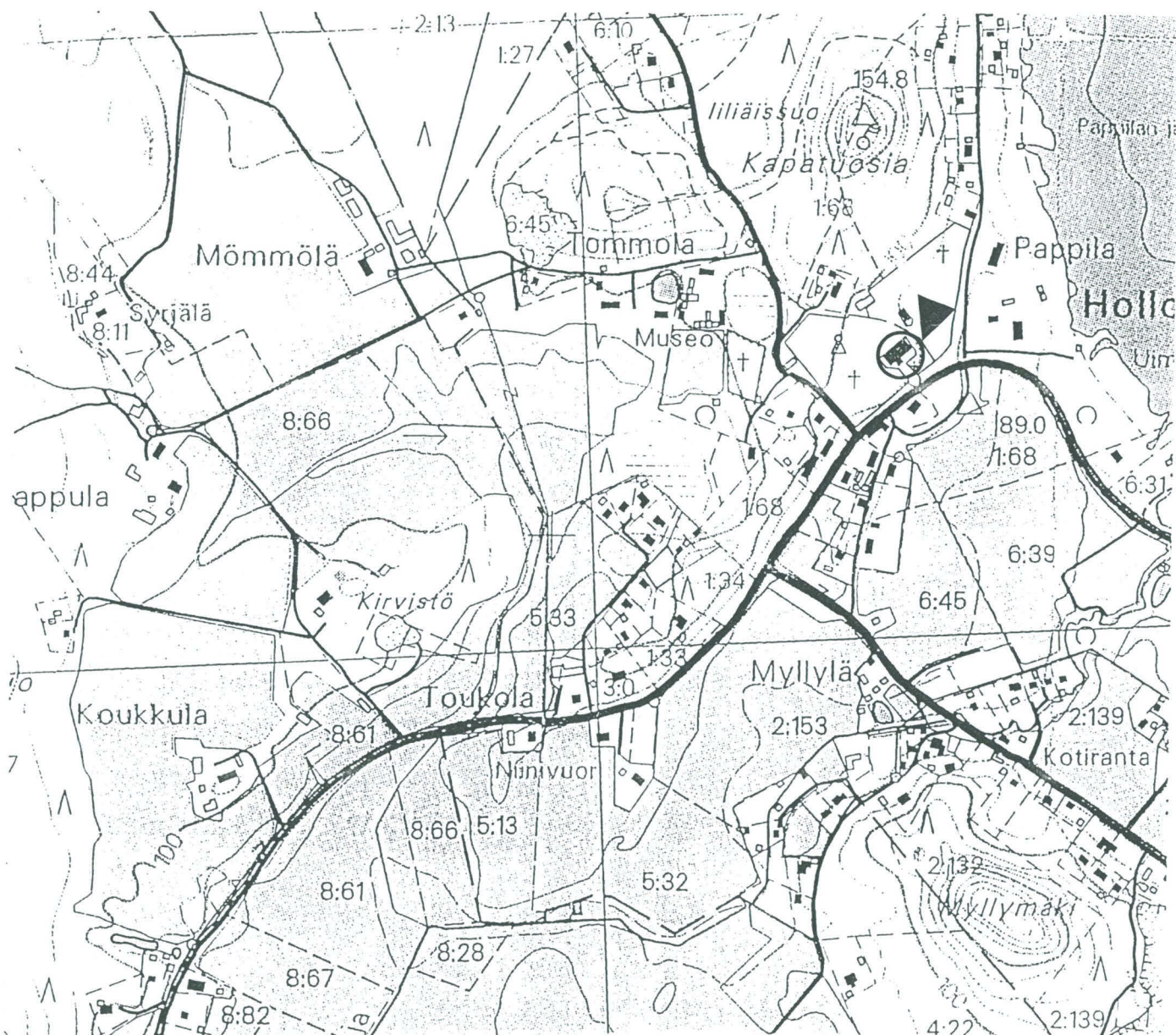
Hämet-Ahti, L., Suominen, J., Ulvinen, T., Uotila, P. & Vuokko, S., 1986: Retkeilykasvio. - Helsinki, ss. 598.

Lempiäinen, T., 1992: Early occurrence of *Sambucus racemosa* L. (Caprifoliaceae) in Finland. - Ann. Bot. Fennici 29:35-39.

Lönnqvist, K., 1999: Hollolan kirkon kaivaus 1999. Kaivauskertomus. Lahden Kaupunginmuseo.

LIITTEET

Liite 1. Hollolan kirkon kirkon sijainti peruskartalla.

(Pk-ote 213410 Hollolan kirkonseutu 1:10 000, 1992)

Liite 1. Hollolan kirkon sijainti peruskartalla.

Lahd. kaup. museo neg 123711

RHO 124176

Lahd kaup. museo neg 123720

RHO 124177

Lahden kaup. museo neg 123723

RHO 124178

Lahden kaup. museo 123724

RHO 124179

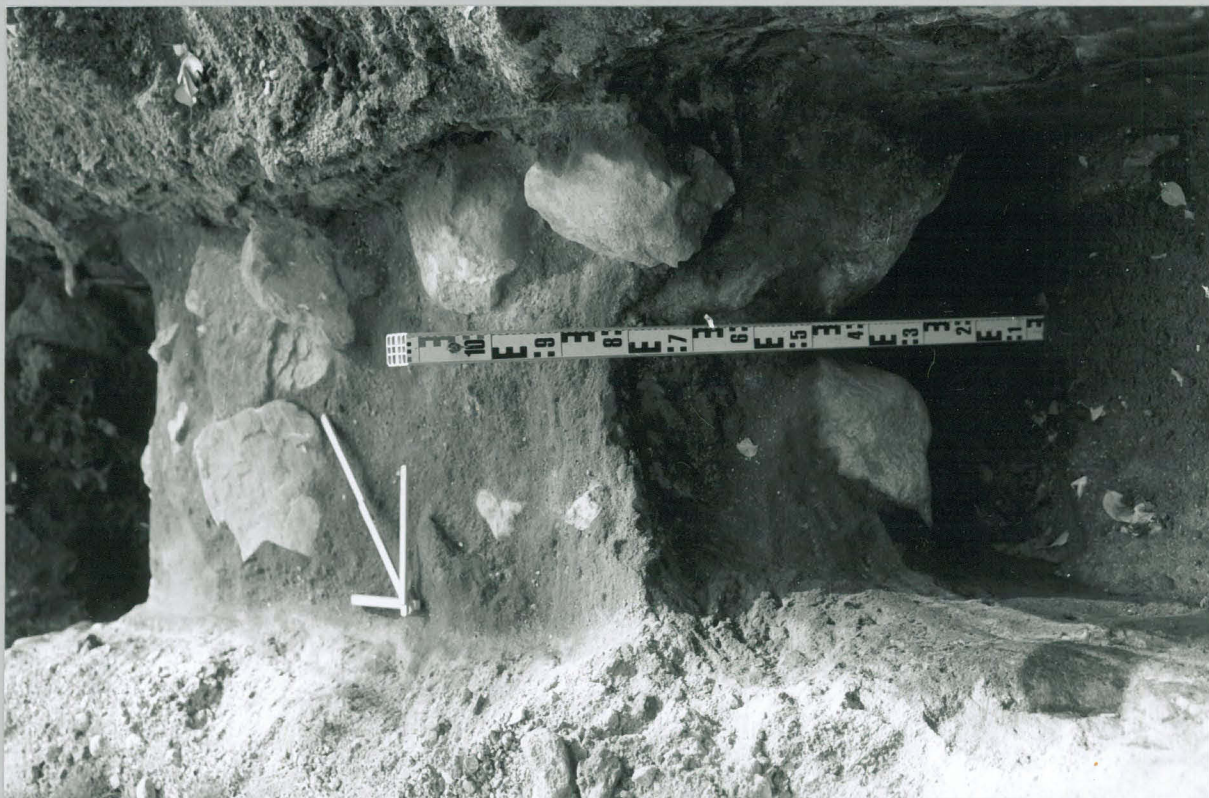
Lahden kaup. museo 123725

RHO 124180

Lahden kaup museo neg. 123726

RHO 124181

Lahden kampu museo meg 123732

RHO 124182

Lahden kampu museo meg 123732

124183

LAHDEN KAUP. MUSEO NEG 123762

RHO 124188

LAHDEN KAUP. MUSEO 123767 NEG

RHO 124189

LAHDEN KAUP MUSEO 124190

RHO 124190

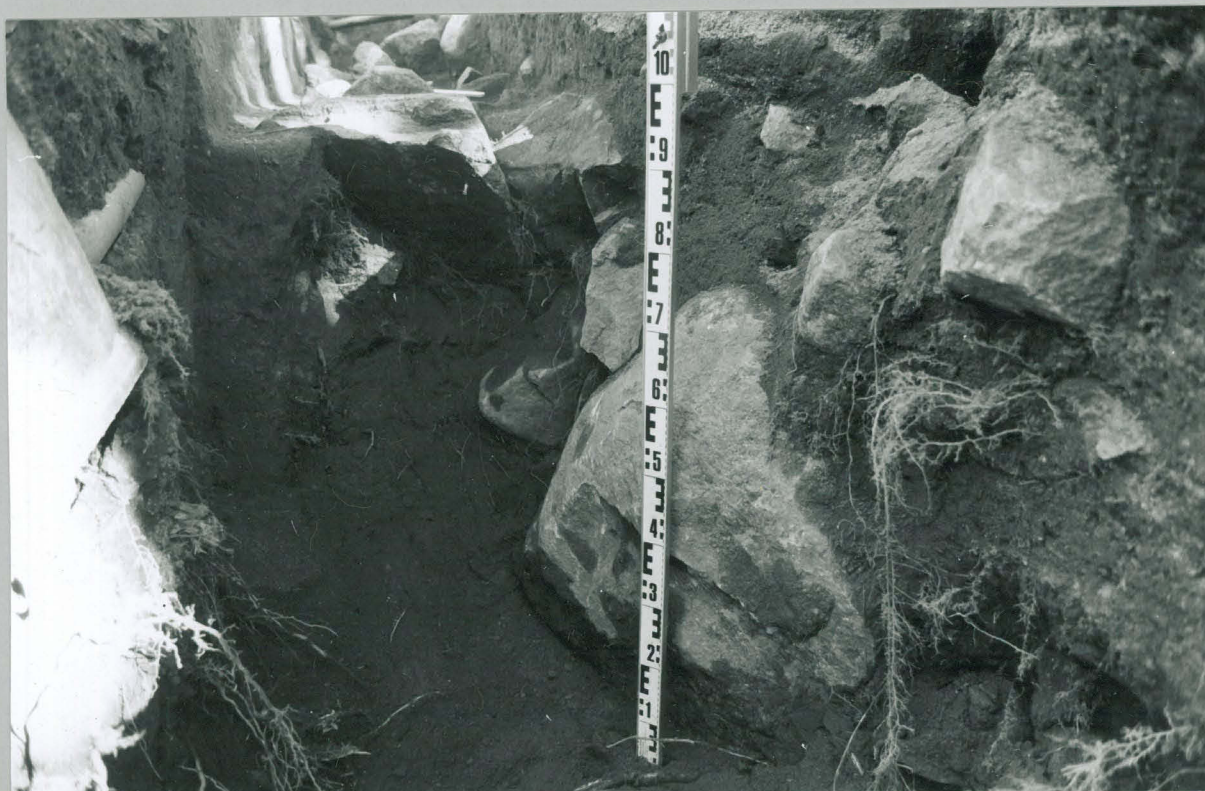
LAHDEN KAUP MUSEO 123774

RHO 124191

LÄHDEN KAUP. MUSEO 123735

RHO 124184

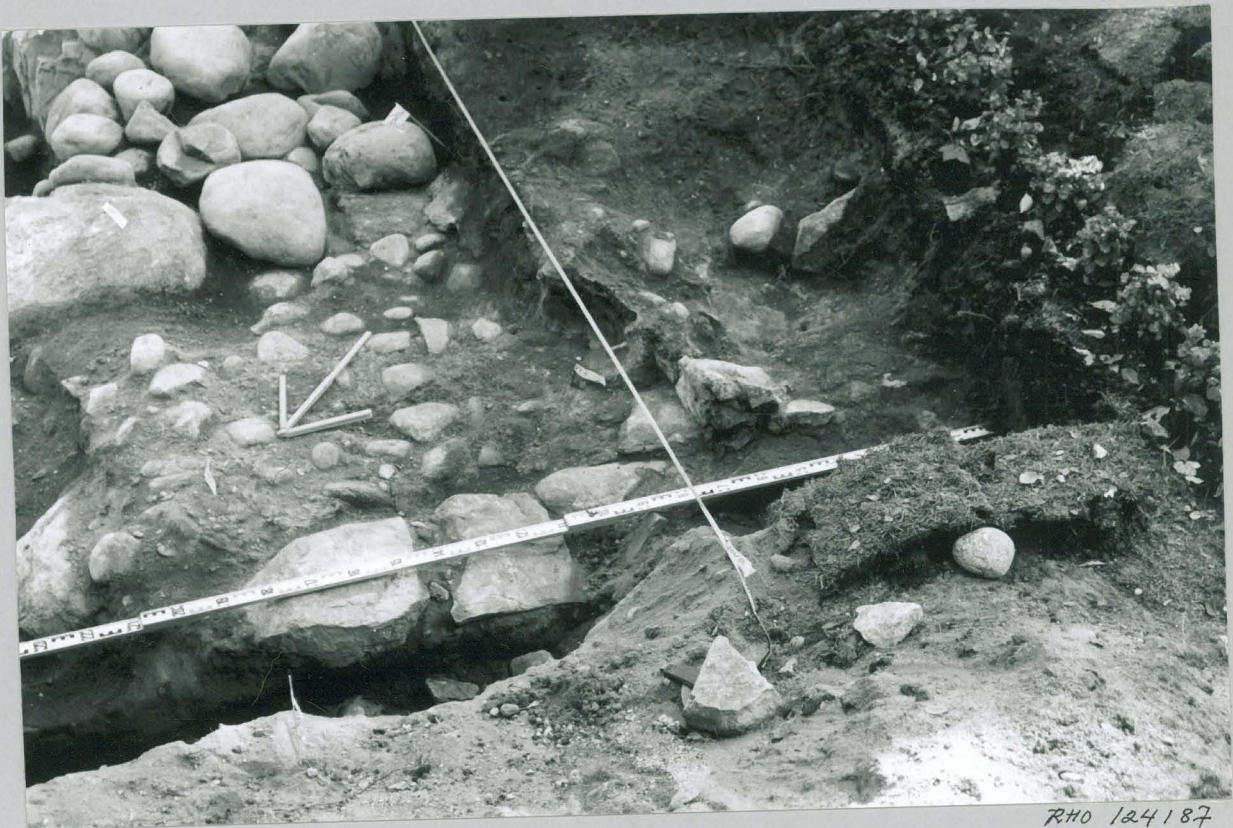
LÄHDEN KAUP. MUSEO NEG 123739

RHO 124185

LAHDEN KAUP. MUSEO NEG 123756

RHO 124186

LAHDEN KAUP. MUSEO NEG 123757

RHO 124187

LANDEN KAUP MUSEO 123775

RHO 124192

LANDEN KAUP MUSEO NEG 123778

RHO 124193

LÄHDEN KAUP. MUSEO 123780 NES

RHD 124194

DATE 26.8.1999 - 17.9.1999

SUBJECT HOLLOLAN KIRKKO, KIRKKOTARHAN KAIVAUS

TECHNICAL DATA LAHOEN KAUPUNGINMUSEON NROT

DATE 26.8.-17.9.1999

SUBJECT HOLLOLAN KIRKKO, KIRKKOTARHAN KAIVAUS

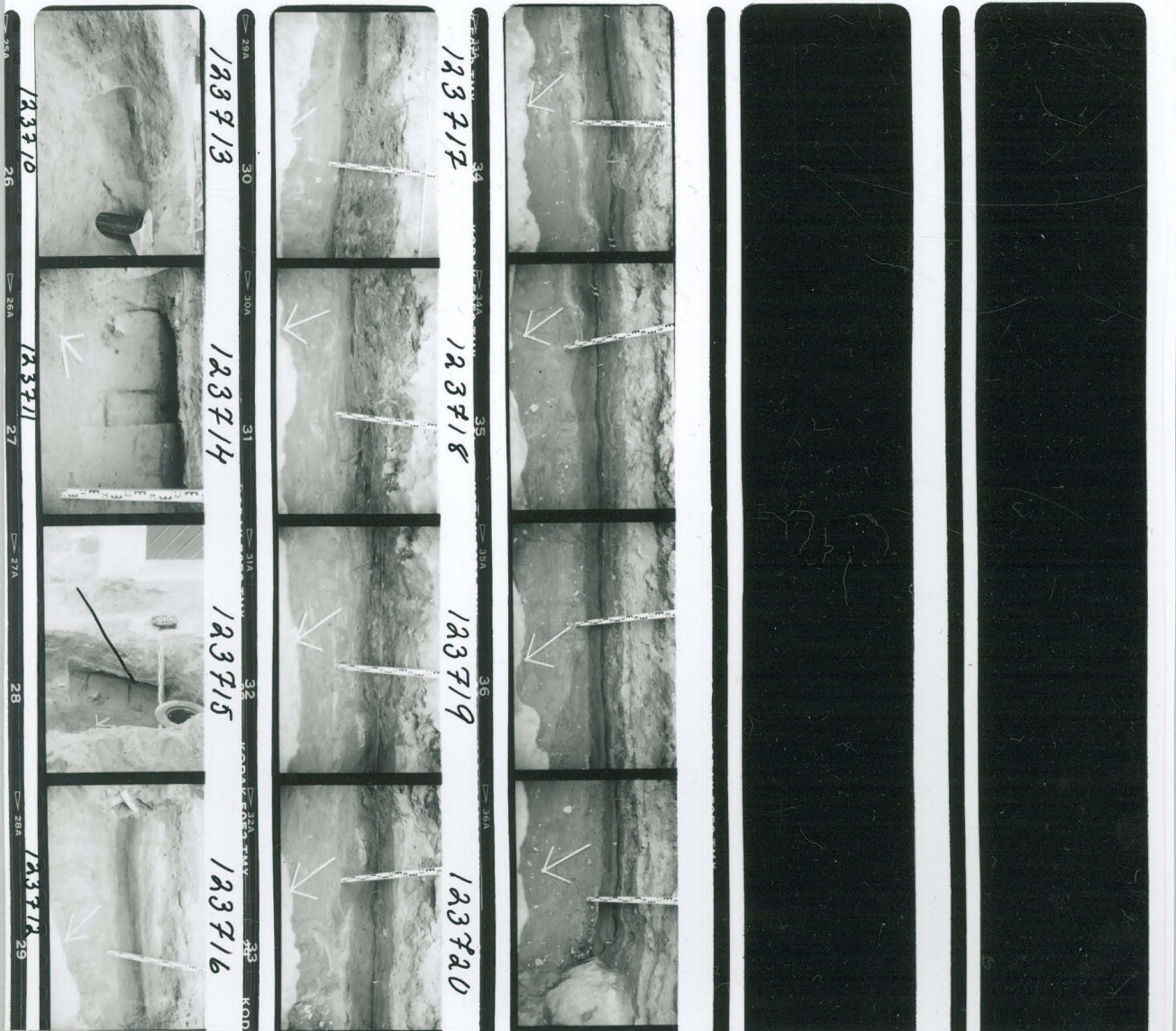
TECHNICAL DATA LAHDEN KAUPUNGINMUSEON NROT

DATE 26.8. - 17.9.1999

SUBJECT HOLLOLAN KIRKKO, KIRKKOTARHAN KAIVAUS

TECHNICAL DATA LAHDEN KAUPUNGINMUSEON MROT

DATE 26.8 - 17.9.1999

SUBJECT HÖLLOLAN KIRKKO, KIRKKOTARHAN KAIVAUS

TECHNICAL DATA LAHDEN KAUPUNGINMUSEON NROT

